

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра практичної психології

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ О. А. Чаркіна

« ____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2024 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ
ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗПП-м-23
ступінь вищої освіти магістр
спеціальності 053 Психологія
Михайлюк Марини Григорівни

Керівник канд. пед. наук, доцент
кафедри практичної психології
Остапчук О. Є.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS ____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, **Михайлюк Марина Григорівна**, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно і не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

Михайлюк М. Г._____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	8
1.1. Правослухняна поведінка з наукових позицій вітчизняної і зарубіжної психології	8
1.2. Основні соціальні і психологічні фактори, що впливають на формування правослухняної поведінки	15
1.3. Психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей	21
Висновки до розділу 1	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	27
2.1. Програма комплексної діагностики поведінки і особистості студентів	27
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження	31
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. ПРОСВІТНИЦЬКО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА, СПРЯМОВАНА НА ЗМІНЮВАННЯ СМИСЛОВИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЗАПОБІГАННЯ АНТИСОЦІАЛЬНИМ ПРОЯВАМ У ПОВЕДІНЦІ СТУДЕНТІВ	47
3.1. Зміст просвітницько-розвивальної роботи зі студентами	47
3.2. Результати просвітницько-розвивальної роботи зі студентами	58
Висновки до розділу 3	60
ВИСНОВКИ	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема правослухняної (законослухняної, правовиконавчої, правомірної, соціально-нормативної) поведінки, багато в чому ще залишається недостатньо розробленою, незважаючи на комплексне вивчення з позицій філософії, соціології, правознавства, соціальної та юридичної психології. У сучасному світі спостерігається зростання злочинності та корупції, що негативно впливає на життя людей та суспільства в цілому. Юристи, які мають ґрунтовні знання законів та високі моральні принципи, відіграють важливу роль у боротьбі з цими явищами. Для побудови правової держави важливо, щоб громадяни не лише знали закони, але й свідомо їх дотримувалися. Формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей є необхідною умовою в реалізації цієї стратегії. Юристи несуть велику відповідальність за дотримання законів та захист прав своїх клієнтів. Правослухняна поведінка – базова характеристика юриста, адже вона гарантує, що юрист буде діяти в рамках закону та етичних норм. Навчання на юридичних факультетах дає студентам ґрунтовні знання законів, але не завжди достатньо уваги приділяється формуванню правової культури та моральних якостей майбутніх фахівців.

Питання соціалізації, правоіснування та правослухняної поведінки особистості вивчалися у працях, як зарубіжних дослідників: А. Адлера, Г. Айзенка, А. Бандури, Е. Дюркгейма, Л. Колберга, А. Маслоу, Ж. Піаже, Б. Скіннера, В. Франкла, З. Фрейда, та ін., так і вітчизняних: В. Кудрявцева, О. Леонтьєва, Т. Титаренко. Вченими була здійснена соціально-психологічна інтерпретація механізмів та чинників, які істотно впливають на визначеність людини у соціально-нормативному вимірі. У той же час, проблема правослухняної поведінки завжди є актуальною, оскільки соціальні процеси, які відбуваються у період трансформації суспільства, не лише не знижують її актуальності, але й загострюють окремі її аспекти. З урахування вище

сказаного нами обрана така **тема дослідження**: «Психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей».

Мета дослідження – визначити психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні першоджерела з питань, дотичних до проблеми формування правослухняної поведінки особистості.

2. Вивчити основні соціальні і психологічні фактори, що впливають на формування правослухняної поведінки.

3. Проаналізувати психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей.

4. Здійснити емпіричне дослідження психологічних чинників, які впливають на формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей.

5. Розробити та реалізувати програму просвітницько-розвивальної роботи, спрямовану на формування моральної свідомості, подолання смислових стереотипів та запобігання антисоціальним проявам у поведінці студентів.

Об'єкт дослідження – правослухняна поведінка особистості.

Предмет дослідження – психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей.

Методи і методики дослідження:

– *теоретичні* методи (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, порівняння);

– *емпіричні* методи і методики: методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича; методика вивчення моральної свідомості (Л. Колберг); опитувальник «Суб'єктивний контроль» (РСК) (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд, 1993), розроблений на основі шкали Дж. Роттера; опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК)

С. Гарькавця; методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права;

– *статистико-математичні методи*: описова статистика.

Теоретико-методологічна основа дослідження: загально-психологічні положення щодо детермінації поведінки особистості та її соціалізацію (Т. Титаренко, О. Яковлев та ін.); концептуальні підходи до девіантної поведінки особистості (Г. Айзенк, О. Ратінов, С. Яковенко та ін.); принципи системного підходу в психології (С. Максименко, В. Третьяченко та ін.); концепції сучасної вікової психології щодо особливостей юнацького віку (Е. Еріксон, І. Кон та ін.)

Практичне значення одержаних результатів дослідження: теоретичні висновки і емпіричні дані стосовно психологічних умов формування правислухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей, зміст просвітницько-розвивальної роботи може використовуватись в системі фахової підготовки майбутніх спеціалістів юридичних спеціальностей, зокрема, у формуванні моральної свідомості і запобіганні антисоціальним проявам у поведінці студентів.

Апробація результатів дослідження. Ключові теоретичні положення оприлюднені у збірнику матеріалів V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів», 27 березня – 2 квітня 2024 року.

Організація і база дослідження: Криворізький юридичний фаховий коледж Національного університету «Одеська юридична академія». На етапі констатувального, формувального і контрольного етапів дослідження брали участь студенти 1-го курсу; вибірка становила 50 осіб. Дослідження тривало у період з листопада 2023 року по жовтень 2024 року.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури (70 найменувань, з них 8 іноземною мовою), уміщує 5 рисунків, 3 таблиці. Основний зміст роботи викладено на 67 сторінках. Загальний обсяг – 74 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Правослухняна поведінка з наукових позицій вітчизняної і зарубіжної психології

Проблема правослухняної (законослухняної, правовиконавчої, правомірної, соціально-нормативної) поведінки людини викликає жвавий інтерес серед дослідників із різних областей наукового пізнання. На нашу думку, ця увага, в першу чергу, викликана суспільною необхідністю у формуванні та вихованні правослухняних громадян.

Слід зазначити, що серед дослідників відсутнє єдине, загальноприйняте визначення правослухняності особистості. Французький соціолог Е. Дюркгейм вважав, що правослухняність є продуктом соціалізації та інтеграції індивіда в суспільство. Він підкреслював роль соціальних норм, цінностей та санкцій у формуванні правомірної поведінки. Е. Дюркгейм дійсно зробив значний вклад у розуміння правослухняності індивіда. Його позиція може бути охарактеризована як соціологічний підхід.

Е. Дюркгейм вважав, що правослухняність не є вродженою якістю людини, а формується під час соціалізації та інтеграції особи. Він виділив два основних поняття, які впливають на правослухняність:

– колективна свідомість – це система спільних цінностей, норм і вірувань, які об'єднують членів суспільства. Право, за Е. Дюркгеймом, є частиною колективної свідомості. Індивіди відчують себе зобов'язаними дотримуватися законів, оскільки вони відчують себе частиною суспільства;

– соціальний контроль – це способи, якими суспільство впливає на поведінку своїх членів. Соціальний контроль може бути формальним (закони,

поліція) або неформальним (громадська думка, осуд). Е. Дюркгейм вважав, що ефективний соціальний контроль необхідний для підтримки правопорядку.

На думку Е. Дюркгейма, сильне та здорове суспільство характеризується високим рівнем солідарності між його членами. Саме солідарність спонукає людей дотримуватися законів та правил, оскільки вони відчують себе зобов'язаними перед іншими членами суспільства [63].

Деякі критики теорії Е. Дюркгейма стверджують, що він недооцінював роль індивідуальних рис особистості у правослухняності. Вони вважають, що його теорія може меншою мірою пояснювати правопорушення у сучасних суспільствах, де рівень солідарності може бути нижчим.

Ми вважаємо, що попри критику, теорія Е. Дюркгейма залишається впливовою і сьогодні. Вона допомагає нам зрозуміти, як соціальне середовище впливає на поведінку людей, у тому числі й на їхню правослухняність.

Австрійський психолог З. Фрейд розглядав правослухняність як результат внутрішнього конфлікту між бажаннями індивіда та його совістю. Він описував цей конфлікт як боротьбу між ід, его та супер-его.

Ід – це частина психіки, яка містить наші первісні бажання та інстинкти, такі як агресія, секс та їжа. Ід не знає моралі та прагне до задоволення своїх потреб будь-якою ціною.

Его – це частина психіки, яка відповідає за реальність. Его намагається балансувати бажання ід з вимогами зовнішнього світу.

Супер-его – це частина психіки, яка містить наші моральні принципи та цінності. Супер-его формується під впливом виховання та соціалізації [58].

За З. Фрейдом, правослухняність залежить від того, наскільки сильно супер-его контролює ід. Якщо супер-его занадто сильне, то людина може стати занадто стриманою та жорсткою. Якщо ж ід занадто сильне, то людина може бути схильна до імпульсивної та асоціальної поведінки.

З. Фрейд вважав, що для формування правомірної поведінки важливо правильно виховати супер-его дитини. Це означає, що батьки повинні встановлювати чіткі правила та очікування, але також повинні бути

розуміючими та люблячими. Важливо також, щоб батьки служили зразком для наслідування для своїх дітей, демонструючи їм, як жити згідно з моральними принципами.

Теорія З. Фрейда занадто детерміністична і не враховує роль свідомого вибору в правослухняності. Але не зважаючи на це, вона допомагає нам зрозуміти, як раннє виховання та внутрішні конфлікти можуть впливати на поведінку людей, у тому числі й на їхню правослухняність.

Американський психолог Б. Скіннер зробив значний вклад у розуміння правослухняності особистості. Він розглядав її крізь призму теорії навчання, зокрема, оперантного кондиціонування.

Оперантне кондиціонування стверджує, що ймовірність повторення певної поведінки залежить від її наслідків. Якщо за певною поведінкою слідує позитивне підкріплення (винагорода), то ймовірність повторення цієї поведінки зростає. Якщо ж за поведінкою слідує негативне підкріплення (покарання) або її ігнорують, то ймовірність повторення цієї поведінки знижується [22].

Теорія Б. Скіннера підкреслює важливість системи підкріплень у формуванні правослухняності. Він вважав, що держава та суспільство можуть використовувати цю систему для того, щоб сприяти правомірній поведінці громадян.

Однак теорія Б. Скіннера занадто спрощує людську поведінку і не враховує роль моральних принципів та переконань у правослухняності. Проте вона допомагає нам зрозуміти, як зовнішні фактори, такі як система підкріплень, можуть впливати на поведінку людей, у тому числі й на їхню правослухняність.

Швейцарський психолог Ж. Піаже зробив вагомий внесок у розуміння розвитку морального судження, яке впливає на правослухняність. Його теорія морального розвитку описує, як діти розвивають судження про правильне і неправильне.

Ж. Піаже вважав, що моральний розвиток відбувається 2-а стадіями: стадія морального реалізму (від 2 до 7 років) та стадія морального релятивізму (після 7 років) [43].

На першій стадії діти вважають правила непорушними законами, встановленими авторитетними фігурами. Вони дотримуються їх через страх покарання та бажання отримати схвалення. Правослухняність тут базується на зовнішньому контролі.

На другій стадії діти починають розуміти, що правила гнучкіші і залежать від ситуації. Вони враховують наміри та обставини вчинків. У них розвивається розуміння взаємності, співпраці та справедливості. На цій стадії правослухняність ґрунтується на розумінні правил та їхньої важливості для суспільства.

Теорія Ж. Піаже допомагає зрозуміти, як розвивається правослухняність. Вона показує, що діти переходять від дотримання правил через страх покарання до більш зрілого розуміння справедливості та соціальної відповідальності.

Переїнявши ідеями Ж. Піаже, Л. Колберг, американський психолог, розробив теорію морального розвитку, яка описує шість стадій морального розвитку особистості. Кожна стадія характеризується певним розумінням справедливості та моральних принципів, а також впливає на правослухняність.

Преконвенціональний рівень (1-2 стадії):

1-а стадія – це орієнтація на покарання та послух. На цій стадії діти орієнтуються на уникнення покарання та задоволення власних потреб. Правослухняність тут залежить від зовнішнього контролю.

2-а стадія – це інструментальний релятивізм та обмін послугами. На цій стадії діти починають розуміти, що правила можуть бути взаємовигідними. Правослухняність тут залежить від особистої вигоди.

Конвенціональний рівень (3-4 стадії):

3-а стадія – це хороший хлопчик/хороша дівчинка. На цій стадії підлітки орієнтуються на схвалення з боку групи та бажання бути «своїми».

Правослухняність тут залежить від соціального тиску та бажання бути «хорошими».

4-а стадія – це підтримання соціального порядку. На цій стадії підлітки розуміють важливість законів та правил для підтримки соціального порядку. Правослухняність тут залежить від поваги до закону та його ролі.

Постконвенціональний рівень (5-6 стадії):

5-а стадія – це соціальний договір та індивідуальні права. На цій стадії люди розуміють, що закони можуть бути недосконалими, але вони все ж таки важливі для захисту прав та свобод усіх людей. Правослухняність тут залежить від власних моральних принципів та розуміння справедливості.

6-а стадія – це універсальні принципи. На цій стадії люди керуються універсальними моральними принципами, такими як справедливість, рівність та повага до прав особи, незважаючи на те, що ці принципи суперечать законам. Правослухняність тут залежить від власних моральних переконань, які можуть бути вищими за формальні правила [2; 66].

Таким чином, теорія Л. Колберга показує, що правослухняність розвивається разом із моральним судженням. Люди на більш високих стадіях розвитку частіше дотримуються законів не тільки через те, що бояться покарання, чи бажають соціального схвалення, але й через розуміння їхньої важливості та власні моральні принципи.

У концепції Л. Колберга існують певні недоліки. Так, поведінка людей іноді не відповідає тій чи іншій стадії. Люди можуть вести себе по-різному в подібних ситуаціях, знаходячись на різних стадіях розвитку [56, с. 20].

Слід звернути увагу, що не всі люди досягають найвищих стадій розвитку, а на правослухняність можуть впливати й інші фактори. Однак, теорія Л. Колберга допомагає нам зрозуміти, як моральне судження впливає на те, чому люди дотримуються законів.

Це лише деякі з багатьох зарубіжних науковців, які зробили свій внесок у вивчення проблеми правослухняності особистості. Їхні дослідження

допомагають нам краще зрозуміти, як формується правомірна поведінка, і як її можна сприяти.

Що стосується вітчизняних науковців, що розглядали проблему правослужняності особистості, то тут слід звернути увагу на радянського психолога О. Леонтєва, який в своїй теорії діяльності описує механізми формування психічних процесів людини, які впливають на розуміння правослужняності.

Згідно з теорією діяльності О. Леонтєва психічні процеси людини не є ізольованими, а формуються та розвиваються в процесі її діяльності. Людська діяльність спрямована на задоволення бажань, досягнення цілей, виконання завдань, реалізацію інтересів і завжди відбувається у взаємодії з навколишнім середовищем, включаючи соціальне середовище. Внутрішні психічні процеси людини, такі як емоції, воля, мислення, виникають та розвиваються в процесі діяльності [49].

Отже, аналізуючи теорію діяльності О. Леонтєва, ми приходимо до висновку, що правослужняність можна розглядати як тип діяльності, спрямованої на дотримання правових норм. Людина засвоює ці норми в процесі соціалізації, взаємодіючи з батьками, школою, однолітками та іншими соціальними інституціями. Внутрішнє засвоєння цих норм відбувається завдяки інтеріоризації, тобто переходу зовнішніх правил у внутрішні регулятори поведінки.

Теорія діяльності пропонує корисну основу для розуміння того, як відбувається засвоєння правових норм та формується правослужняна поведінка. Вона підкреслює важливість соціального контексту, мотивації та особистісного значення правомірних дій.

Дослідник В. Кудрявцев вважав, що правослужняність залежить від наступних факторів:

- рівень правової культури – дуже важливе правове виховання для формування правослужняної поведінки;
- ефективність правоохоронної діяльності;

– рівень життя – соціальні нерівності, бідність, безробіття та інші соціальні проблеми можуть сприяти злочинності [49].

Він підкреслював важливість комплексного підходу до формування правомірної поведінки. Його дослідження допомагають нам зрозуміти, чому деякі люди дотримуються закону, а інші його порушують.

Також заслуговує нашої уваги дослідження нормативної поведінки особистості видатної української психологині Т. Титаренко. В її працях можна знайти теоретичну основу для розуміння цього феномену [54].

Т. Титаренко зробила значний внесок у дослідження вікової динаміки особистості, зокрема, звертаючи свою увагу на проблему особистісних дисгармоній. Її підхід дозволяє нам глибше зрозуміти, як змінюються смисли, які людина надає своєму життю, в різні періоди розвитку.

Вона розглядає особистісні дисгармонії не як патологію, а як нормальний етап розвитку особистості, особливо в перехідні періоди життя [54, с. 180-181].

Дослідниця звертає увагу на те, що смисли, які людина надає своєму життю, є центральним елементом у розумінні особистісних дисгармоній. Зміна смислів у різні вікові періоди може призводити до внутрішніх конфліктів і дисгармоній.

Завдяки своїм дослідженням Т. Титаренко допомагає нам зрозуміти, чому виникають особистісні дисгармонії в різні періоди життя, що дозволяє розробляти ефективні стратегії для їх подолання.

На думку Т. Титаренко, у дитинстві формуються первинні смисли, пов'язані з безпекою, любов'ю та пізнанням світу. У підлітковому віці настає криза ідентичності, пошук власного місця в світі, формування нових цінностей і ідеалів. Молодість супроводжується будівництвом професійної кар'єри, створенням сім'ї, пошуком свого місця в суспільстві. У середньому віці відбувається переоцінка цінностей, пошук нового сенсу життя, підготовка до старості. І старість супроводжується підведенням підсумків життя, прийняттям змін, пошуком нових джерел задоволення.

Т. Титаренко вважають одним з провідних фахівців в галузі психології в Україні. Її дослідження роблять значний внесок у розуміння такого важливого соціального явища як правослухняна поведінка.

Проблема правослухняності особистості є багатогранною та досліджується зарубіжними та вітчизняними науковцями вже протягом багатьох років. Існує безліч різних теорій, які пояснюють причини та механізми формування правомірної поведінки. Важливо розуміти всі ці теорії, щоб розробити ефективні методи виховання правослухняної особистості.

1.2. Основні соціальні і психологічні фактори, що впливають на формування правослухняної поведінки

Правослухняна поведінка – це не вроджена риса, а результат складного процесу соціалізації, тобто засвоєнням індивідом правил та норм, встановлених у суспільстві. Вона формується та підтримується в значній мірі саме соціальним середовищем, в якому знаходиться особистість. На формування правослухняної поведінки впливають соціальні і психологічні фактори.

До соціальних факторів, що впливають на формування правослухняної поведінки, можна віднести:

1. Соціальні норми. Погоджуємось з думкою В. Зубрицького про те, що індивід залежний від свого соціального статусу у соціальному оточенні. Соціалізованим індивід стає у процесі вибору способу освоєння соціальних норм. Базовими є два способи: усвідомлений (вмотивований, добровільний) і примусовий (через ризики покарання). Саме цими позиціями визначається поведінка особи, якою вона є правовому полі (правослухняною чи ні). Зв'язок між поведінкою індивіда і соціальними (правовими) нормами сильний. Правові норми виконують регулюючу функцію, підкріплюючи поведінкові реакції і активність, у цілому, позитивно (заохочення) або негативно (покарання) [29, с. 11]. Чим сильніше в суспільстві поширені норми

дотримання законів, тим більша ймовірність, що люди будуть їх дотримуватися.

2. Соціально-економічні умови. Соціально-економічні умови, такі, як рівень життя, бідність, безробіття, нерівність, значно впливають на схильність до правопорушень. Люди, які живуть у бідності, частіше скоюють злочини, ніж люди з вищим доходом. Бідність може призвести до відсутності доступу до освіти, житла та інших ресурсів, які необхідні для того, щоб стати продуктивним членом суспільства. Безробіття може призвести до злочинності, оскільки люди, які не мають роботи, можуть шукати способи отримати гроші незаконним шляхом. Безробіття може призвести до почуття безнадії та відчаю, що може штовхнути людей до злочинних дій. Нерівність у суспільстві також може сприяти злочинності, оскільки люди, які відчують себе знедоленими та виключеними з суспільства, частіше відчують, що у них немає іншого вибору, окрім як вдатися до злочинних дій. Нерівність у суспільстві може призвести до почуття гніву та образи, що також може штовхнути людей до скоєння злочину.

3. Соціальна згуртованість. Соціальна згуртованість – це стан, коли члени групи відчують зв'язок між собою, вважають себе частиною єдиного цілого, поділяють спільні цінності та норми. Дослідження показали, що сильна соціальна згуртованість може мати позитивний вплив на формування правослухняної поведінки. Соціальна згуртованість може впливати на правослухняність через такі механізми, як:

– нормативний контроль – у групах з високим рівнем соціальної згуртованості члени групи частіше контролюють поведінку один одного, щоб вона відповідала груповим нормам. Це може включати неформальні санкції, такі як осуд або бойкот, за порушення норм;

– соціальна підтримка – члени груп з високим рівнем соціальної згуртованості частіше надають один одному підтримку та допомогу. Це може допомогти людям впоратися з проблемами, які можуть призвести до правопорушень, таких як бідність, безробіття або наркоманія;

– соціальна інтеграція – члени груп з високим рівнем соціальної згуртованості частіше відчують себе інтегрованими в суспільство. Як наслідок, вони будуть більше цінувати закони та норми суспільства;

– колективна відповідальність – у групах з високим рівнем соціальної згуртованості члени групи частіше відчують відповідальність за дії один одного. Це може спричинити більшу схильність до співпраці з правоохоронними органами та запобіганню правопорушенням.

Отже сильне відчуття спільноти та взаємодопомоги може позитивно сприяти на формування правослухняної поведінки.

4. Правова культура. Правова культура – рівень правосвідомості громадян, їхнє ставлення до закону. Отже рівень правової культури в суспільстві, знання законів та повага до них з боку громадян також впливають на правослухняність.

5. Вплив референтних груп. Референтні групи виконують важливу соціальну функцію, яка є визначальною в процесі становлення особистості в суспільстві. Саме референтна група є носієм системи норм, поведінкових моделей і стереотипів [47]. У зазначеному контексті В. Бедь говорить про те, що сім'я, колектив однокласників, друзі, трудовий колектив регулюють відносини між членами групи заради її збереження і виконання життєвої місії. Необхідною умовою існування референтних груп являється дотримання встановлених правил і норм більшістю її членів. Синергетичний ефект забезпечується тим, що неформальні правила і норми, що закріпились у референтній групі, підкріплюються правовими, формально закріпленими. Проте, можливими є випадки, коли референтна група відхиляється від правових норм. У такому разі йдеться про асоціальну або антисоціальну поведінку [7, с. 79]. Тобто люди частіше схильні дотримуватися норм, яких дотримуються їхні референтні групи, тобто групи, з якими вони себе ідентифікують.

До психологічних факторів, що впливають на формування правослухняної поведінки, можна віднести:

1. Моральний розвиток. Як зазначає Е. Попович, моральний розвиток являє собою кількісні і якісні зміни у свідомості і поведінці особистості шляхом поповнення знань про мораль, моральні норми, моральні цінності і переконання. Вищий рівень морального розвитку знаменується здатністю людини узгоджувати свої потреби з моральними цінностями [44, с. 16]. Правослухняна поведінка базується на моралі і вищих людських цінностях, тому моральний розвиток індивіда є запорукою правослухняності. Люди з більш високим рівнем морального розвитку частіше керуються етичними принципами, такими як справедливість, доброта, повага до інших; відчують більшу відповідальність перед суспільством; усвідомлюють наслідки своїх дій для інших; більш схильні до співпереживання та співчуття; частіше дотримуються законів, навіть якщо за їхнє порушення не буде покарання.

2. Внутрішні регулятори поведінки. Внутрішні регулятори поведінки – це сукупність особистісних якостей та характеристик, які впливають на поведінку людини. До них належать:

– совість – це внутрішній моральний компас людини, який допомагає їй відрізнити добро від зла, правильне від неправильного [53]. Люди з розвинутою совістю частіше керуються етичними принципами та дотримуються законів;

– відчуття відповідальності – це внутрішнє переживання людини, пов'язане з усвідомленням своїх обов'язків, наслідків своїх дій та готовністю нести за них відповідальність. Люди, які відчують відповідальність, частіше дотримуються законів, щоб не завдати шкоди іншим;

– сила волі – це здатність людини приймати рішення і здійснювати дії відповідно до своїх думок і почуттів. Люди з сильною волею частіше здатні дотримуватися законів, навіть якщо це їм складно;

– самоконтроль – здатність людини усвідомлено керувати своїми емоціями, думками та поведінкою, вміння приймати усвідомлені рішення та слідувати їм, навіть якщо вони суперечать бажанням чи імпульсам. Люди з самоконтролем частіше здатні дотримуватися законів, навіть у складних

ситуаціях;

- моральні переконання – внутрішньо прийняті особою стійкі уявлення про те, що є правильним, а що ні. Люди з чіткими моральними переконаннями частіше дотримуються законів, які відповідають їхнім переконанням.

3. Мотивація. Мотивація відіграє важливу роль у формуванні правислухняної поведінки. Люди, які мають сильні мотиви дотримуватися законів, з більшою ймовірністю будуть їх дотримуватися, навіть якщо їм доводиться долати певні труднощі або спокуси.

Важливо зазначити, що причини, які спонукають нас діяти, можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми. Внутрішня мотивація ґрунтується на особистих цінностях та переконаннях людини. Люди, які мають сильну внутрішню мотивацію дотримуватися законів, роблять це тому, що вони вважають це правильним. До внутрішніх мотивів можна віднести:

- прагнення до справедливості – люди, які вірять у справедливість законів, частіше їх дотримуються;

- бажання бути частиною спільноти – люди, які цінують свою спільноту та хочуть бути її частиною, частіше дотримуються норм, прийнятих у цій спільноті;

- відчуття відповідальності – люди, які відчувають відповідальність перед іншими, частіше дотримуються законів, щоб не завдати шкоди іншим;

- страх покарання – люди можуть бути мотивовані дотримуватися законів, тому що вони бояться покарання, якщо їх спіймають на порушенні, в них виникає страх перед негативними наслідками цього порушення;

- совість – люди з розвиненою совістю частіше керуються етичними принципами та дотримуються законів.

Зовнішня мотивація ґрунтується на факторах, які знаходяться за межами контролю людини. До них належать:

- вплив авторитетів – люди частіше дотримуються законів, якщо вони поважають авторитетів, які їх встановили;

- соціальний контроль – люди частіше дотримуються законів, якщо

вони знають, що їхні дії будуть контролюватися та оцінюватися іншими;

- нагороди та заохочення – люди частіше дотримуються законів, якщо за це вони отримують нагороди або заохочення;

- пропаганда та правове виховання можуть формувати у людей позитивне ставлення до законів та мотивувати їх до їх дотримання.

4. Особистісні характеристики. Погоджуючись з думкою В. Беда, вибір поведінки – це більше, ніж зовнішні обставини. Кожна людина має унікальний набір рис характеру, темпераменту, цінностей та упевнень, які впливають на її прийняття ситуації та прийняття рішення [7, с. 80]. Деякі особистісні характеристики, такі як імпульсивність, агресивність, схильність до ризику, можуть збільшувати ймовірність правопорушень.

5. Психологічний клімат в сім'ї. Важливість даного соціального фактору підкреслює О. Зубрицька, яка акцентує увагу на сильному впливі сім'ї на дитину, її свідомість і самосвідомість, поведінку, потреби і мотивацію. Саме від морального устрою сімейного життя залежить те, наскільки моральною буде життєдіяльність дитини у подальші періоди особистісного розвитку [26, с. 312]. Сприятливий психологічний клімат в сім'ї, де панують повага, любов, взаєморозуміння, може сприяти формуванню правослухняної поведінки у дітей.

Важливо зазначити, що на формування правослухняної поведінки впливає не один фактор, а комплекс взаємопов'язаних факторів. Розуміння цих факторів може допомогти нам розробити ефективні методи виховання правослухняної поведінки.

1.3. Психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей

Сучасне розуміння статусу «студент» ототожнюється з статусом «дослідник», активний у пізнанні і соціальних процесах, особа, яка прагне самореалізації і інноваційних перетворень. Студентський вік припадає на етап зрілості, коли починає формуватися особистісна ідентичність. Моральний розвиток на цьому етапі позначається посиленими моральними мотивами поведінки [21, с. 68].

Н. Сабліна констатує, що в психології відсутнє єдине рішення стосовно вікових меж юності, тому студентський період життя іноді називають етапом дорослішання, перехідним від старшого підліткового (і ранньої юності) до дорослого життя і окреслюються верхню межу 25 – 27 років [51, с. 35].

У свою чергу, О. Коломійцев зазначає, що студентський вік знаменується якісними змінами у когнітивному, соціальному і моральному розвитку. У студентські роки особа володіє розвиненим критичним мисленням, що дозволяє виявляти протиріччя між потребами і моральними нормами (цінностями), формувати власні переконання і визначати наскільки вони відповідають моральним нормам [32, с. 8].

Формування правослухняної поведінки саме у студентів юридичних спеціальностей є важливою складовою підготовки кваліфікованих фахівців з права. Природно, що передусім фахівці і в галузі юриспруденції відіграють ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку в суспільстві.

Існує низка психологічних умов, які сприяють формуванню правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей.

По-перше, це внутрішні фактори. Сюди слід віднести внутрішній розвиток особистості та мотивацію.

Під внутрішнім розвитком особистості треба розуміти:

- високий рівень морально-етичного розвитку – студенти повинні мати чітко сформовані моральні принципи та цінності, які ґрунтуються на повазі до закону та прав людини;

- розвинена емпатія – установка і готовність співпереживати іншим людям допомагає студентам усвідомлювати, як їхні дії можуть вплинути на оточення;

- відповідальність – студенти повинні розуміти, що їхні дії мають наслідки, як для них самих, так і для інших людей;

- самоконтроль – вміння володіти своїми емоціями та поведінкою допомагає студентам уникати імпульсивних дій, які можуть призвести до порушень закону.

Під мотивацією ми розуміємо:

- високий рівень свідомості та розуміння важливості дотримання законів;

- прагнення до верховенства закону і права;

- спрямованість на успіх у професії та здобути авторитет у суспільстві.

По-друге, це зовнішні фактори. До них можна віднести вплив соціального та освітнього середовища, в якому знаходяться студенти.

Соціальне середовище відіграє важливу роль у формуванні правослухняної поведінки у студентів. До ключових чинників соціального середовища, які можуть впливати на правослухняну поведінку студентів, належать:

- сім'я – позитивні сімейні цінності, такі як повага до закону, справедливість, чесність та відповідальність, закладають фундамент для правослухняної поведінки. Батьки, які самі дотримуються норм права та демонструють позитивне ставлення до правоохоронних органів, слугують зразком наслідування для своїх дітей;

- груповий вплив – вплив однолітків та друзів, які дотримуються норм права, позитивно впливає на поведінку студентів. Студенти, які спілкуються з однолітками, які дотримуються закону, з більшою ймовірністю будуть самі

дотримуватися закону;

- соціально-культурне середовище – загальний рівень правової культури в суспільстві, де поважаються закони та норми, сприяє формуванню правослухняної поведінки у студентів. Позитивний образ правоохоронних органів та суддівської системи, який формується в медіа та суспільстві, мотивує студентів дотримуватися законів;

- державна політика – ефективна правова система, яка гарантує невідворотність покарання за порушення закону, сприяє стримуванню від правопорушень. Програми правової освіти та виховання, спрямовані на формування правової свідомості та культури в суспільстві, позитивно впливають на формування правослухняної поведінки у студентів.

Слід звернути увагу на те, що зв'язок між соціальним середовищем і правослухняною поведінкою є складним і не завжди прямим. Деякі студенти, які вирости в несприятливих соціальних умовах, можуть стати правослухняними громадянами, тоді як частина студентів, яка вирости в сприятливих соціальних умовах, можуть вчинити злочин.

Освітнє середовище, в якому знаходяться студенти, впливає на формування їхньої правослухняної поведінки. Це середовище має бути сприятливим для розвитку поваги до закону, етики та відповідальності. До основних чинників, які впливають на формування правослухняної поведінки у студентів Криворізького юридичного фахового коледжу НУ «ОЮА», належать:

- якість юридичної освіти – викладання юридичних дисциплін має бути на високому рівні з акцентом на етичні аспекти професії, викладачі повинні бути досвідченими та мати достатній рівень підготовки;

- академічна культура – вищий навчальний заклад повинен мати сильну академічну культуру, яка цінує знання, чесність та відповідальність. Студенти повинні бути заохочені до критичного мислення та аналізу правових проблем;

- взаємодія з практиками – студенти повинні мати можливість взаємодіяти з практиками, так як досвідчені фахівці можуть передати

студентам не лише теоретичні знання, але й практичні навички та цінності, які є основою правової культури;

- наявність системи наставництва – викладачі повинні бути зразком наслідування для своїх студентів, дотримуючись закону та демонструючи високі моральні якості;

- підтримка студентського самоврядування – студенти повинні мати можливість приймати участь у самоврядуванні, щоб розвинути лідерські та моральні якості, почуття відповідальності за свою студентську спільноту.

Ефективний досвід розбудови освітнього середовища, яке сприяє формуванню правової свідомості, напрацьований у Криворізькому юридичному фаховому коледжі НУ «ОЮА». Саме вивчення правових дисциплін формує у студентів базові знання про закон і його роль у суспільстві. Проведення різноманітних заходів стимулює у студентів розвиток поваги до закону, розуміння його необхідності для забезпечення справедливості та порядку. Поведінка викладачів, їхнє ставлення до закону, а також їхні моральні принципи виступають важливим зразком для студентів. Отже, освітнє середовище Криворізького юридичного фахового коледжу НУ «ОЮА» є потужним інструментом формування правослухняної поведінки [18, с. 68].

На прикладі освітньої діяльності Криворізького юридичного фахового коледжу НУ «ОЮА» дуже важливо створити психологічні умови для формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей для підвищення рівня їх професійної компетентності.

Висновки до розділу 1

Проблема правослукняності особистості є багатогранною та досліджується зарубіжними та вітчизняними науковцями вже протягом багатьох років. Існує безліч різних теорій, які пояснюють причини та механізми формування правомірної поведінки. Тому дуже важливо їх розуміти, щоб розробити ефективні методи виховання правослукняної особистості.

Правослукняна поведінка – це не вроджена риса, а результат складного процесу соціалізації, тобто засвоєнням індивідом правил та норм, встановлених у суспільстві. Вона формується та підтримується в значній мірі саме соціальним середовищем, в якому знаходиться особистість. На формування правослукняної поведінки впливають соціальні і психологічні фактори.

До соціальних факторів ми відносимо соціальні норми, соціально-економічні умови, соціальну згуртованість, правову культуру та вплив референтних груп. До психологічних факторів відносяться моральний розвиток особистості, внутрішні регулятори поведінки, мотивація, особистісні характеристики, психологічний клімат в сім'ї.

Студентський вік – це той період, коли когнітивні навички зазнають інтенсивного розвитку та закладаються основи для формування правової свідомості та поведінки. Цей процес залежить від особливостей освітнього середовища, яке стимулює пізнавальну активність та сприяє формуванню критичного мислення, що, в свою чергу, дозволяє формувати власну думку щодо правових норм та їхньої ролі у суспільстві.

Формування правослукняної поведінки саме у студентів юридичних спеціальностей є важливою складовою підготовки кваліфікованих фахівців з права. Це зумовлено тим, що саме юристи виконують ключову функцію у забезпеченні законності та правопорядку в суспільстві.

Формування правослукняної поведінки у студентів юридичних

спеціальностей є багатограним процесом, який залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх факторів. До внутрішніх факторів ми відносимо внутрішній розвиток особистості та мотивацію. До зовнішніх факторів належить вплив соціального та освітнього середовища, в якому знаходяться студенти.

Отже, дуже важливо створити сприятливі психологічні умови для формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей для підвищення професіоналізму.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРАВОСЛУХНЯНОЇ ПОВЕДІНКИ У СТУДЕНТІВ ЮРИДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

2.1. Програма комплексної діагностики поведінки і особистості студентів

Емпіричний етап скеровувався метою вивчити психологічні чинники, від яких залежить становлення правослухняної поведінки у період юності.

Обрано наступні діагностичні інструменти:

- методика «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич);
- методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг);
- опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд, 1993), розроблений на основі шкали Дж. Роттера [3];
- опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця;
- методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права.

Емпіричний етап дослідження реалізовано на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Процес діагностики охоплював 50 студентів першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Дана методика є одним з найпопулярніших інструментів для вивчення ціннісних орієнтацій особистості. Вона дозволяє дослідити, які цінності є найважливішими для людини і як вони впливають на її поведінку.

На думку М.Рокича, цінності являють собою сталі психологічні утворення, які є переконливими для індивіда у процесі вибору моделі поведінки, способу дії і реалізації міжособистісної взаємодії з різними суб'єктами соціуму [50].

М. Рокич пропонує вивчати термінальні та інструментальні цінності:

- «термінальні» цінності визначають підсумковий, бажаний стан, який відповідає життєво значимій меті суб'єкта;
- «інструментальні» цінності обумовлюють шляхи досягнення термінальних цінностей.

Діагностична процедура полягає у роботі респондента з двома списками, в кожному з яких представлені цінності певного виду (термінальні або інструментальні). Завдання полягає в ранжуванні кожної ціннісної позиції з урахуванням її особистісної значимості для респондента.

Після обробки даних можна визначити домінуючі цінності особистості, їхню ієрархію та взаємозв'язки.

2. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг).

Методика дозволяє оцінити рівень розвитку моральності особистості (її свідомості, фонду знань про мораль і поведінку) [2; 66].

Л. Колберг вважав, що моральний розвиток проходить через низку стадій, від простих егоцентричних суджень до більш складних, заснованих на універсальних принципах справедливості. Кожна стадія характеризується певним розумінням справедливості та моральних принципів, а також впливає на правослужняність.

Для оцінки рівня морального розвитку Л. Колберг використовував моральні дилеми – короткі історії, що описують конфліктні ситуації, які вимагають морального вибору. Аналізуючи відповіді на ці дилеми, можна визначити, на якій стадії морального розвитку знаходиться людина. В нашому дослідженні ми використали 3 дилеми.

3. Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд, 1993), розроблений на основі шкали Дж. Роттера. В

основі опитувальника лежить поняття локусу контролю Д. Роттера. За цією концепцією, люди відрізняються за тим, як вони пояснюють причини своїх успіхів і невдач. Опитувальник рівня суб'єктивного контролю враховує, що локус контролю може відрізнитися в різних сферах життя (здоров'я, робота, міжособистісні відносини тощо).

Опитувальник складається з 44 тверджень, на які студент відповідає за 6-бальною шкалою.

Залежно від обраних відповідей, визначається загальний рівень суб'єктивного контролю та рівень контролю в різних життєвих сферах. Загальний рівень суб'єктивного контролю свідчить про ступінь відповідальності індивіда за свої вчинки та їх наслідки для нього самого і соціуму. Рівень контролю в різних сферах дозволяє визначити, в яких сферах життя людина відчуває себе більш або менш контролюючою (здоров'я, робота, міжособистісні відносини тощо).

Діагностична процедура проводиться за сімома шкалами, кожна з яких вимірює рівень суб'єктивного контролю в певній сфері життя:

1) шкала загальної інтернальності (Із) – оцінює загальний рівень суб'єктивного контролю (розуміння суб'єктом своєї відповідальності за все своє життя);

2) шкала інтернальності в галузі досягнень (Ід) – визначає, наскільки людина пов'язує свої успіхи з власними зусиллями та здібностями;

3) шкала інтернальності у контексті невдач (Ін) – визначає, наскільки людина схильна звинувачувати себе у своїх невдачах;

4) шкала інтернальності в сімейних відносинах (Іс) – показує, наскільки людина вважає себе відповідальною за характер своїх сімейних відносин;

5) шкала інтернальності в галузі виробничих відносин (Ів) – оцінює, наскільки людина вважає, що її кар'єрний ріст і успіхи залежать від її власних зусиль;

б) шкала інтернальності щодо здоров'я та хвороби (Іх) – показує, наскільки людина вважає себе відповідальною за свій стан здоров'я;

7) шкала інтернальності у сфері міжособистісних відносин (Ім) – характеризує рівень суб'єктивного контролю у неформальних відносинах з іншими людьми.

4. *Опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця.* За допомогою опитувальника вивчається рівень спрямованості мотивації індивіда до індивідуалізму або колективізму (ІК). Від того, яка тенденція переважає опосередковано залежить процес формування правослухняної поведінки індивіда.

Опитувальник складається з 30 тверджень, на які студент повинен відповісти за шкалою від 1 до 3, вибираючи варіант, який найбільш відповідає його думці: 3 бали – повністю згоден (для індивідуалістичних тверджень) або повністю не згоден (для колективістичних тверджень); 2 бали – згоден (для індивідуалістичних тверджень) або не згоден (для колективістичних тверджень); 1 бал – майже згоден (для індивідуалістичних тверджень) або майже не згоден (для колективістичних тверджень); 0 балів – нейтральна позиція (немає однозначної відповіді).

Діагностична процедура передбачає використання числових інтервалів для визначення рівня індивідуалізму і колективної мотивації: від крайньої форми індивідуалізму/егоцентризму (30 – 60 балів) до крайньої форми колективізму «гіперконформізм / стадність» (180-210 балів).

5. *Методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права.* Дана методика була запропонована студентам для оцінки їхніх індивідуальних ставлень до права. Вона дозволяє виявити, як людина сприймає правові норми, інститути та процеси, а також які емоції та оцінки вона асоціює з правом. За допомогою цієї методики можна виявити різні типи ставлення до права.

Повага до права виражається у правовому реалізмі – позитивному ставленні до цього феномену.

Девіації поведінки у правовому полі можуть бути різними за своїми проявами. *Правовий скептицизм* – сумніви стосовно дієвості і доцільності

правових норм і правової системи, її принципів, ефективності і справедливості. *Правовий конформізм* – закони дотримуються лише тоді, коли за це передбачено покарання або коли це вигідно. *Правовий цинізм* – презирливе ставлення до правової культури, впевненість у тому, що правова система не здатна забезпечити справедливість, порядок і захист прав людини. *Правовий фетишизм* – непомірна значимість права у функціонуванні соціуму, коли його розглядають як універсальний інструмент для вирішення всіх суспільних проблем. *Правовий інфантилізм* – наївне, побутове розуміння права та юридичних процесів при одночасному переконанні у власній юридичній обізнаності. *Правовий ідеалізм* базується на первісному існуванні права відносно суспільної реальності і суспільних проблем. *Правовий нігілізм* – це негативне ставлення до права, недовіра до правоохоронних органів, схильність до порушення законів. Люди з таким типом ставлення часто вважають, що право не справедливе, а закони існують лише для обмеження свободи [9, с. 82]. Методика представлена у вигляді опитувальника, що включає ряд тверджень, які студент повинен оцінити за поданою шкалою.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Результати комплексної діагностики студентів юридичних спеціальностей узагальнені нами у вигляді таблиць і діаграм.

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Аналіз даних, отриманих за методикою М. Рокіча, виявив певні закономірності у визначенні життєвих цінностей студентів Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Враховувалось середнє значення по кожній позиції у списку цінностей. Результати емпіричного вивчення цінних орієнтацій студентів ми представили у вигляді діаграм (рис. 2.1 і рис. 2.2).

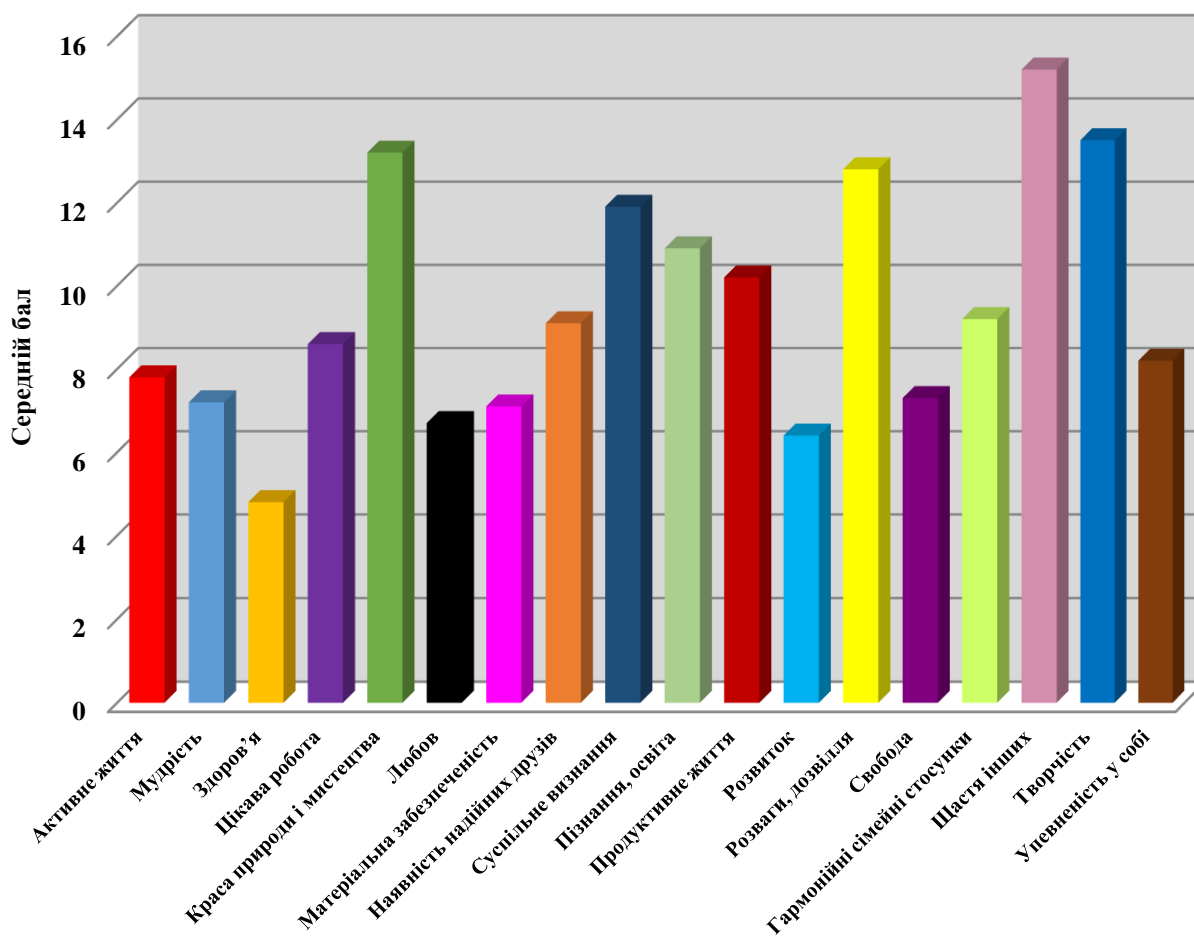

Рис. 2.1. Середні показники вираженості термінальних цінностей

Найбільш рейтинговими у групі термінальних цінностей виявились:

- «здоров'я» (4,8);
- «розвиток» (самовдосконалення у різних сферах життєдіяльності) (6,4);
- «любов» (6,7);
- «мудрість» (7,2);
- «матеріальна забезпеченість» (7,1);
- «свобода» (автономність, незалежність від людей і ситуацій) (7,3).

Помірно вираженими були такі ціннісні позиції:

- «активне життя» (7,8);

- «упевненість у собі (психо-емоційна врівноваженість, стабільність поведінки, рішучість у пошуку розв'язання проблем) (8,2);
- «цікава робота» (8,6);
- «наявність надійних друзів» (9,1);
- «гармонійні сімейні стосунки» (9,2);
- «продуктивне життя (розкриття своїх здібностей, вдосконалення своїх якостей та використання всіх своїх можливостей)» (10,2).

Низько рейтинговими виявились такі ціннісні позиції:

- «щастя інших» (15,2);
- «творчість» (13,5);
- «краса природи і мистецтва» (13,2);
- «розваги, дозвілля» (12,8);
- «суспільне визнання» (статус, прихильність з боку друзів) (11,9);
- «пізнання, освіта» (10,9).

При аналізі інструментальних цінностей студентів Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія» ціннісні позиції посіли такі рейтинги (рис. 2.2).

Високо рейтинговими виявились наступні інструментальні цінності:

- «незалежність» (особистісна автономність) (5,6);
- «вихованість» (ввічливість, гарні манери) (6,4);
- «життєрадісність» (оптимізм, позитивні емоції) (7,7);
- «принциповість у відстоюванні своїх переконань» (7,7);
- «самоконтроль» (самодисципліна, стриманість, терпіння)» (7,8);
- «чесність» (правдивість, відвертість)» (8,1).

Помірно вираженими виявились такі ціннісні позиції:

- «акуратність» (педантичність, впорядкованість) (8,2);
- «відповідальність» (почуття довгу, уміння дотримувати слова) (8,5);
- «освіченість (обізнаність, ерудиція, інтелект)» (9,1);
- «раціоналізм» (уміння раціонально і критично мислити) (9,5);
- «широта поглядів» (10,1);

– «старанність» (сумлінність, дисциплінованість) (10,1).

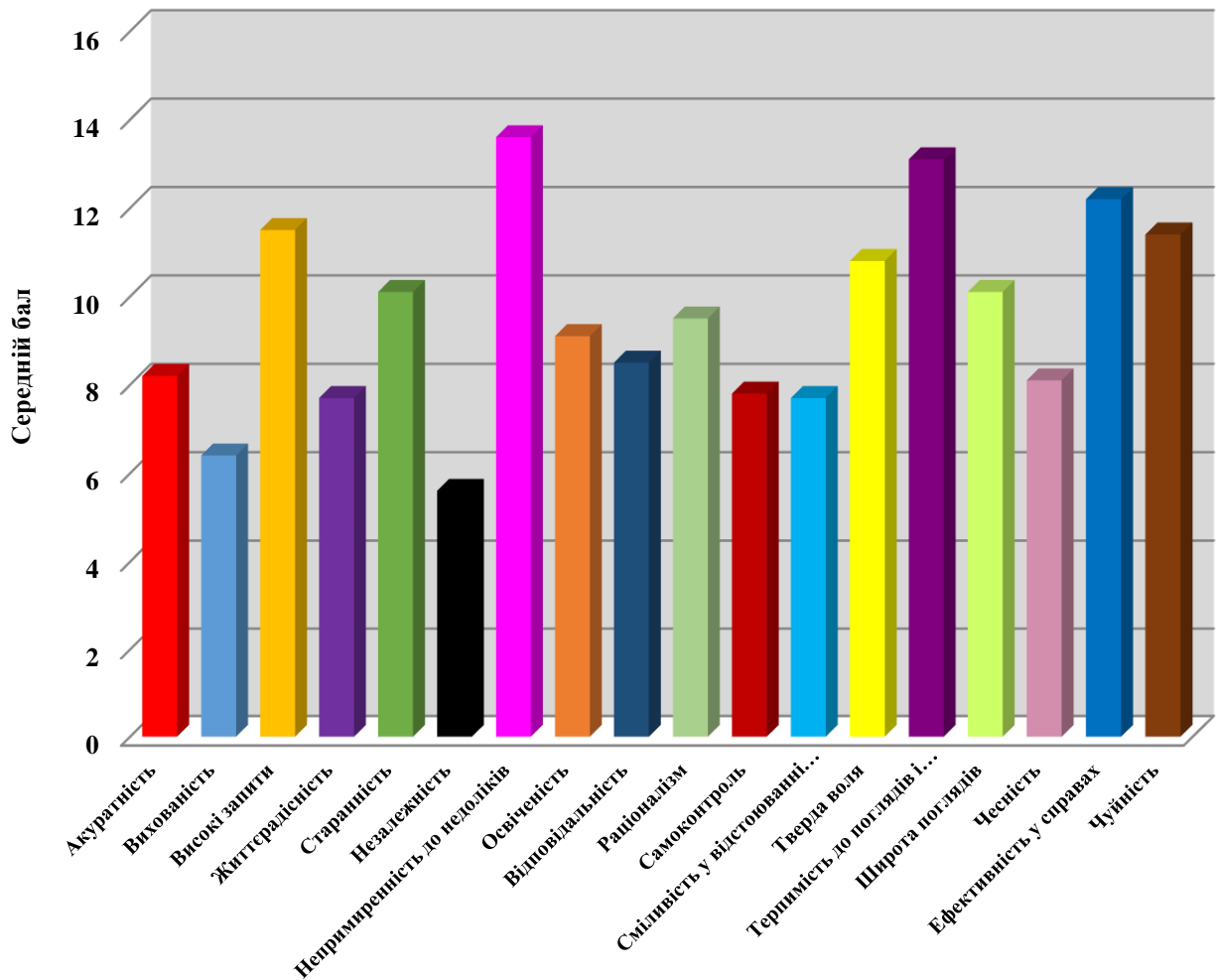

Рис. 2.2. Середні показники вираженості інструментальних цінностей
Низькі рейтингові позиції за пропонованою системою ранжування
отримали такі ціннісні позиції:

- «непримиренність до недоліків у собі й інших» (13,6);
- «терпимість до інших поглядів» (13,1);
- «ефективність у справах» (продуктивність, працездатність) (12,2);
- «високі запити (високий рівень домагань)» (11,5);
- «чуйність» (11,4);
- «тверда воля» (наполегливість) (10,8).

Крайні положення (верхні і нижні позиції у рейтингу) отримали цінності,
подані нижче у тексті.

На перше місце за значущістю потрапили такі термінальні цінності:

– «здоров'я»: студенти, які цінують здоров'я, як правило, ведуть більш відповідальний спосіб життя, що включає дотримання правил та законів. Дбаючи про своє здоров'я, вони менш схильні до ризикованої поведінки, яка часто пов'язана з порушенням закону (наприклад, вживання наркотиків, участь у бійках);

– «розвиток»: студенти, орієнтовані на розвиток, розуміють, що порушення закону може перешкодити їхнім планам на майбутнє. Чим більше вони знають про право, тим більше вони розуміють його необхідність і важливість;

– «любов»: у стані закоханості і любові студенти більш чутливі до потреб інших і менш схильні до агресії та насильства. Міцні соціальні зв'язки, побудовані на любові та довірі, заохочують до дотримання соціальних норм, у тому числі правових;

– «життєва мудрість»: помірковані студенти з опорою на власний і колективний досвід здатні передбачати наслідки своїх дій і розуміють, що правопорушення може призвести до негативних наслідків не тільки для них самих, але й для оточуючих;

– «матеріальна забезпеченість»: бажання мати матеріальний достаток може спонукати студентів до праці та дотримання закону, оскільки правопорушення може призвести до втрати роботи чи майна. Розуміння того, що правопорушення може призвести до матеріальних втрат, стримує від неправомірних дій;

– «свобода»: студенти, які цінують свободу, прагнуть до самовираження та індивідуальності. Вони розуміють, що дотримання закону дозволяє їм реалізувати свій потенціал і жити повноцінним життям. Студенти, які цінують свободу, розуміють, що їхні дії мають наслідки, і намагаються не завдавати шкоди іншим людям.

Однак, такі цінності, як «щастя інших», «творчість», «краса природи і мистецтва», «розваги» (дозвілля), «пізнання» у наведеній ієрархії виявилися на останньому місці. Це свідчить про те, що:

1) коли студенти надають менше значення щастю інших, у них може бути менш розвинений емоційний інтелект; це ускладнює розуміння наслідків своїх дій для оточуючих і може призвести до більш егоїстичної поведінки, яка суперечить правовим нормам;

2) низька оцінка творчості та краси може свідчити про відсутність інтересу до саморозвитку та довгострокових цілей. Студенти, які зосереджені на миттєвому задоволенні, можуть бути менш схильними дотримуватися законів, які вимагають відстроченого задоволення;

3) нецінування природи і мистецтва може свідчити про відсутність почуття естетичного і смислового зв'язку з навколишнім світом і суспільством; такі студенти можуть бути менш схильні дотримуватися соціальних норм, у тому числі правових;

4) студенти, які надають менше значення розвагам, часто демонструють високу самодисципліну та здатність відмовлятися від миттєвого задоволення заради довгострокових цілей. З іншого боку, надмірна концентрація на обов'язках і відмова від розваг можуть призвести до розвитку неврозів, стресу і вигорання;

5) низький рівень значущості суспільного визнання може свідчити про егоцентризм і прагнення задовольнити лише власні потреби. Такі студенти можуть бути менш схильні до співпраці та компромісів, що є важливими для дотримання законів;

6) нецінування пізнання може свідчити про відсутність мотивації до самовдосконалення та розвитку своїх здібностей. Студенти, які не прагнуть до саморозвитку, можуть бути менш схильні дотримання високих стандартів поведінки.

Що стосується аналізу інструментальних цінностей студентів, то в ієрархії цінностей перше місце посіли:

1) «незалежність»: студенти, які цінують незалежність, з більшою ймовірністю прийматимуть власні рішення, ґрунтуючись на законі та власних моральних принципах, а не піддаватимуться зовнішньому тиску;

2) «вихованість»: виховані студенти з повагою ставляться до інших людей та суспільства в цілому, це сприяє дотриманню соціальних норм і правил, в тому числі й правових;

3) «життєрадісність»: оптимістичні студенти, як правило, бачать світ у позитивному світлі, такий настрій сприяє доброзичливому ставленню до оточення і знижує ризик вчинення правопорушень;

4) «сміливість»: сміливість допомагає студентам відстоювати свої права та захищати інтереси інших людей, не боячись наслідків;

5) «самоконтроль»: здатність контролювати свої емоції та імпульси допомагає уникнути необдуманих вчинків, які можуть призвести до порушення закону;

б) «чесність»: чесність є основою довіри в суспільстві, чесні студенти з більшою ймовірністю будуть дотримуватися закону, оскільки розуміють важливість справедливості.

Той факт, що «непримиренність до недоліків у собі й інших», «терпимість до поглядів і думок інших», «ефективність у справах», «високі запити», «чуйність», «тверда воля» виявилися в кінці списку інструментальних цінностей, говорить про те, що:

1) низький рівень непримиренності до власних недоліків може сприяти розвитку індивідуалізму та егоцентризму;

2) коли студенти нетерпимі до інших поглядів, вони схильні вважати свої переконання єдино правильними. Низька терпимість часто пов'язана з підвищеною конфліктністю;

3) відсутність прагнення до ефективності може свідчити про низький рівень відповідальності. Низька значущість ефективності може призвести до недбалого ставлення до своїх обов'язків. Студенти можуть виконувати завдання формально, не докладати зусиль для досягнення високих результатів;

4) якщо студенти не ставлять перед собою високих цілей, вони можуть бути менш мотивованими до навчання та саморозвитку. Це може призвести до

зниження успішності та, як наслідок, до відчуття незадоволеності своїм життям. Така незадоволеність може спонукати до порушення правил, якщо вони сприймаються як обмеження на шляху до бажаного;

5) низький рівень чуйності може свідчити про відсутність емпатії та розуміння потреб інших людей; такий студент може бути менш схильним дотримуватися соціальних норм, у тому числі правових;

6) студенти з низьким рівнем волі можуть менше прагнути досягнути успіху в навчанні та кар'єрі. Це може призвести до того, що вони не будуть докладати зусиль для вивчення правових норм та їхнього застосування, намагатимуться отримати статки «легким» шляхом.

2. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг)

Результати визначення рівня морального розвитку студентів подані на рис. 2.3.

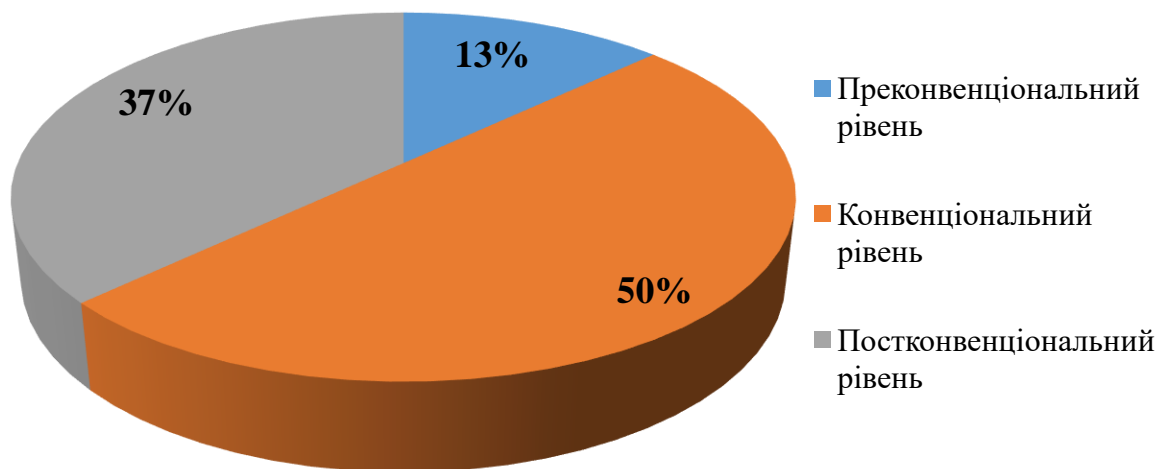

Рис. 2.3. Рівні морального розвитку студентів

Діагностична процедура показала, що у 50% студентів яскраво виражений конвенціональний рівень морального розвитку. Вираженою є тенденція безконфліктно існувати в певному соціумі, дотримуючись формально і неформально встановлених норма, правил, традицій. Такий рівень моральності не є високим. Моральний вибір таких студентів

зорієнтувався на позитивне підкріплення своєї поведінки, рольову позицію «підлеглого», готовність підкорятись правовим вимогам, брати до уваги існування наслідків своєї поведінки відповідно до законодавства, а також у відносинах з іншими суб'єктами.

Преко́нвенціональний рівень було виявлено у 13% студентів. Такі студенти сконцентровані лише на власній точці зору і прагненнях, не налаштовані сприймати відмінні смислові позиції, проявляють меркантилізм і гедонізм.

У 37% досліджуваних зафіксовано постконвенціональний рівень. Особистість на такому рівні моральності скеровується у власному житті самобутніми моральними поняттями і цінностями. Стійкі моральні переконання можуть не повністю узгоджуватись з загальносупільними цінностями і правилами; у таких випадках особистість приймає моральне рішення з опорою на власні цінності.

3. Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК)

Процедура вимірювання суб'єктивного контролю дозволила отримати результати, подані на діаграмі (рис. 2.4).

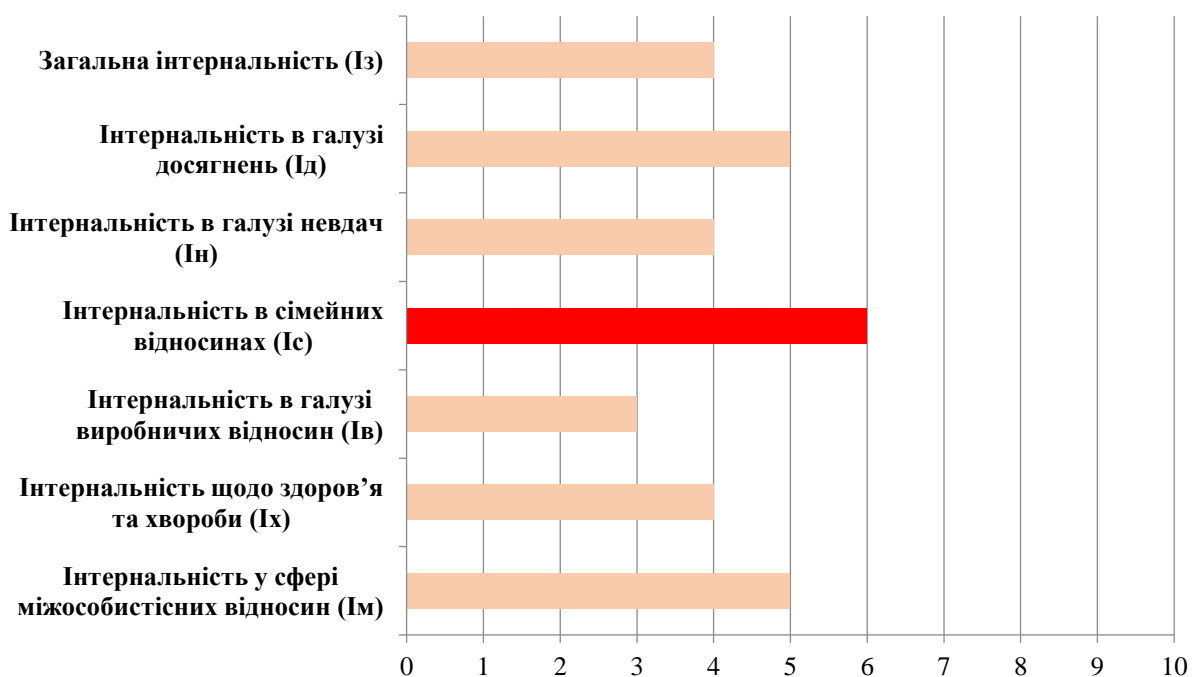

Рис. 2.4. Рівень суб'єктивного контролю студентів

Студенти з показником інтегральності, вищим за 5,5 стенів, зазвичай мають високий рівень суб'єктивного контролю у родинних відносинах. Такі студенти усвідомлюють відповідальність за свою сім'ю.

Студентам з показниками інтегральності, нижчими 5,5 стенів, властивий низький рівень загального суб'єктивного контролю.

Це гіпотетично свідчить про нездатність студентів встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між власними діями та їх наслідками. Вони впевнені, що їхні успіхи і невдачі – це випадкові події; такі студенти орієнтовані на допомогу ззовні, ніж на свій потенціал. У разі невдач звинувачують інших та обставини. Характерною є ригідність поведінкових реакцій, діють стереотипно і не здатні до самоконтролю і контролю подій.

Наявність інтернального або екстернального локусу контролю опосередковано впливає на формування правослухняної поведінки молодій людини. Особи з інтернальним локусом контролю прагнуть дотримуватись власних переконань, які стосуються правових норм, у тому числі. Особи з екстернальним локусом контролю уникають власної відповідальності за події і наслідки своєї активності в соціумі. Саме такі індивіди за певних обставин можуть стати на протиправний шлях.

4. Опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця

Наступний етап дослідження передбачав з'ясування того, наскільки студенти виявляють суб'єктивну схильність до індивідуалізму або колективізму. Адже індивідуалізм і колективізм є основними факторами, що впливають на рівень конформізму, який виступає психологічним чинником прояву соціально-нормативної поведінки особистості. Інтерпретація отриманих результатів відбувалась за спеціальною шкалою.

Результати діагностики показали, що значна частина студентів (70%) виявилися більше індивідуалістами, ніж колективістами (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівень прояву індивідуалізму–колективізму (у %)

Індивідуалізм				Колективізм				Середній показник шкали
*Н	**С	***В	Разом	*Н	**С	***В	Разом	
14	21	35	70	7	9	14	30	73

Примітка: *Н – низький рівень, **С – середній рівень, ***В – високий рівень.

Можливим є припущення, що саме цим студентам здебільшого притаманний соціально-нормативний конформізм, тому вони легко підкоряються соціальним нормам і будуть їх дотримуватися, за умови, що такі норми будуть спрямовані на підтримку тих уявлень, що становлять для них основу індивідуального світогляду. Проте надмірний прояв індивідуалізму може призвести до зневаги оточуючих та існуючих моральних і навіть правових норм.

5. Методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права.

Дана методика допомогла нам зробити загальне оцінювання та виявити емоційне ставлення студентів до права.

За шкалами цього тесту була з'ясована міра вираженості адекватного (реалістичного) ставлення до права і 7 варіантів хибного до нього ставлення (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Середні значення показників суб'єктивних ставлень до права

№ з/п	Статична ознака	Показники
1.	Правовий реалізм	4,35
2.	Правовий скептицизм	-0,47
3.	Правовий конформізм	-1,97
4.	Правовий цинізм	-1,45
5.	Правовий фетишизм	-2,78

6.	Правовий інфантилізм	-3,24
7.	Правовий ідеалізм	0,22
8.	Правовий нігілізм	0,37

Визначаючи провідне значення правового реалізму, цікавим є заперечення (зі знаком «мінус» у показниках табл. 2.2) різних форм неадекватного ставлення до права.

Найбільш інтенсивно заперечується студентами правовий інфантилізм, тобто недостатнє розуміння права та юридичних процесів при одночасному переконанні у власній юридичній обізнаності.

Дещо стриманіше студентами заперечується правовий фетишизм, як світоглядний погляд, що притаманний надмірній ідеалізації права, коли його розглядають як універсальний інструмент для вирішення всіх суспільних проблем.

Правовий конформізм теж зі знаком «мінус». Студенти заперечують дотримання законів лише тоді, коли за це передбачено покарання або коли це вигідно.

Студенти не сумніваються у можливостях існуючої правової системи, її принципах, ефективності і справедливості, тобто заперечують правовий скептицизм.

З позитивного боку варто відмітити заперечення студентами правового цинізму. Студенти довіряють діючій правовій системі та переконані в тому, що право здатне забезпечити справедливість, порядок і захист прав людини.

Студенти не заперечують правовий нігілізм, тобто вони позитивно ставляться до права, довіряють правоохоронним органам, не схильні до порушення законів.

Також слід зазначити, що студенти не заперечують ідеалізм, тобто вони переконані в тому, що за допомогою законів можна вирішити будь-які суспільні проблеми, забезпечити справедливість і порядок.

З усього видно, що ставлення до права студентів в основному є адекватним, за винятком того, що вони певною мірою перебільшують його значення у житті громадян.

Висновки до розділу 2

Мета емпіричного етапу – вивчити психологічні чинники, які впливають на формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей. Для комплексної діагностики використовувались такі методики: «Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); «Рівень розвитку моральної свідомості» (Л. Колберг); опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК); опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця; методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права.

Констатувальний етап дослідження був реалізований на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Діагностувались 50 студентів першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

Результати діагностики узагальнені у вигляді таблиць і діаграм.

Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича дозволила дослідити, які цінності є найважливішими для студентів і як вони впливають на їх поведінку. Мілтон Рокич розробив два списки цінностей: термінальні – чого прагне людина та інструментальні – способи досягнення термінальних цінностей.

Проаналізувавши отримані дані термінальних цінностей, можна зробити висновок, що студенти цінують своє здоров'я, як правило, ведуть більш відповідальний спосіб життя, що включає дотримання правил та законів. Вони орієнтовані на розвиток, розуміють, що порушення закону може перешкодити їхнім планам на майбутнє. Студенти передбачають наслідки своїх дій і

розуміють, що правопорушення негативно впливає не лише на їхнє життя, але й на життєдіяльність інших людей.

Проте, студенти менш схильні до співпраці та компромісів, що є важливим для дотримання законів.

Що стосується аналізу інструментальних цінностей, тобто засобів досягнення термінальних цінностей, то можна зробити висновок, що студенти приймають власні рішення, ґрунтуючись на законі та власних моральних принципах та не піддаються зовнішньому тиску. Вони з повагою ставляться до інших людей та суспільства в цілому, відстоюють свої права та захищають інтереси інших людей, не боячись наслідків. Студенти контролюють свої емоції та імпульси, що допомагає їм уникати необдуманих вчинків, які можуть призвести до порушення закону.

Проте, студенти схильні вважати свої переконання єдино правильними, що може призвести до конфліктів. Їм притаманний низький рівень чуйності, що може свідчити про відсутність емпатії та розуміння потреб інших людей.

Діагностична процедура рівня моральної свідомості показала, що у 50% студентів яскраво виражений конвенціональний рівень морального розвитку. Вираженою є тенденція безконфліктно існувати в певному соціуму, дотримуючись формально і неформально встановлених норма, правил, традицій. Такий рівень моральності не є високим. Моральний вибір таких студентів зорієнтувався на позитивне підкріплення своєї поведінки, рольову позицію «підлеглого», готовність підкорятись правовим вимогам, брати до уваги існування наслідків своєї поведінки.

Прекоконвенціональний рівень було виявлено у 13% студентів. Такі студенти сконцентровані лише на власній точці зору і прагненнях, не налаштовані сприймати відмінні смислові позиції, проявляють меркантилізм і гедонізм.

У 37% досліджуваних зафіксовано постконвенціональний рівень. Особистість на такому рівні моральності скеровується у власному житті самобутніми моральними поняттями і цінностями. Стійкі моральні

переконання можуть не повністю узгоджуватись з загальносуспільними цінностями і правилами; у таких випадках особистість приймає моральне рішення з опорою на власні цінності.

Діагностика рівня суб'єктивного контролю виявила, що студентам, показник інтегральності у яких перевищує 5,5 стенів, властивий високий рівень суб'єктивного контролю у родинних взаємозв'язках. Такі студенти усвідомлюють відповідальність за свою сім'ю.

Студентам з показниками інтегральності, нижчими 5,5 стенів, властивий низький рівень загального суб'єктивного контролю у різних сферах буття.

Це гіпотетично свідчить про нездатність студентів встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між власними діями та їх наслідками. Вони впевнені, що їхні успіхи і невдачі – це випадкові події; такі студенти орієнтовані на допомогу ззовні, ніж на свій потенціал. У разі невдач звинувачують інших та обставини. Характерною є ригідність поведінкових реакцій, діють стереотипно і не здатні до самоконтролю і контролю подій.

Наявність інтернального або екстернального локусу контролю опосередковано впливає на формування правослухняної поведінки молодшої людини. Особи з інтернальним локусом контролю прагнуть дотримуватись власних переконань, які стосуються правових норм, у тому числі. Особи з екстернальним локусом контролю уникають власної відповідальності за події і наслідки своєї активності в соціумі. Саме такі індивіди за певних обставин можуть стати на протиправний шлях.

Результати діагностики схильності особистості до індивідуалізму–колективізму показали, що значна частина студентів (70%) виявилися більше індивідуалістами, ніж колективістами. Можливим є припущення, що саме цим студентам здебільшого притаманний соціально-нормативний конформізм, тому вони легко підкоряються соціальним нормам і будуть їх дотримуватися, за умови, що такі норми будуть спрямовані на підтримку тих уявлень, що становлять для них основу індивідуального світогляду. Проте надмірний

прояв індивідуалізму може призвести до зневаги оточуючих та існуючих моральних і навіть правових норм.

Методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права допомогла нам зробити висновок про те, що ставлення до права студентів Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія» в основному є адекватним за винятком того, що вони в деякій мірі дещо перебільшують його значення у житті громадян.

РОЗДІЛ 3

ПРОСВІТНИЦЬКО-РОЗВИВАЛЬНА РОБОТА, СПРЯМОВАНА НА ЗМІНЮВАННЯ СМИСЛОВИХ СТЕРЕОТИПІВ ТА ЗАПОБІГАННЯ АНТИСОЦІАЛЬНИМ ПРОЯВАМ У ПОВЕДІНЦІ СТУДЕНТІВ

3.1. Зміст просвітницько-розвивальної роботи зі студентами

Асоціальна поведінка студентів часто є результатом глибоко вкорінених смислових стереотипів, які формуються під впливом оточення, медіа, особистого досвіду. Зміна цих стереотипів є ключовим кроком у запобіганні деструктивної поведінки.

Серед основних напрямків роботи, спрямованої на змінювання смислових стереотипів та запобігання асоціальним і антисоціальним проявам у поведінці студентів, можна виокремити:

1. Проведення лекцій та тренінгів на тему цінностей, моралі, соціальної відповідальності.
2. Організація дискусійних клубів (у студентських групах, на курсах), де студенти зможуть обговорювати актуальні соціальні проблеми та формувати власну думку.
3. Рольові ігри. Створення ситуацій, які дозволяють студентам відчувати себе на місці інших людей і зрозуміти наслідки своїх дій.
4. Надання психологічної підтримки студентам, які стикаються з труднощами у спілкуванні або мають проблеми з адаптацією.
5. Проведення тренінгів для підвищення комунікативності особистості, емоційної стабільності і витривалості.
6. Залучення до суспільного життя: включення студентів у волонтерську діяльність для розвитку почуття соціальної відповідальності; ініціація та реалізація просоціальних проектів.

Серед методів та прийомів можна виділити:

1. Методи активного навчання: дискусії, рольові ігри, кейси, проектна діяльність.

2. Психологічні методи: індивідуальне і групове консультування, тренінги, арт-терапія.

3. Соціально-педагогічні методи: лекції, бесіди, тренінги для покращення соціалізації особистості.

З опорою на вище сформульовані позиції нами була упорядкована просвітницько-розвивальна програма, мета якої – змінити негативні смислові стереотипи, які спричинюють антисоціальну поведінку; формувати позитивні цінності та установки; підвищити рівень суб'єктивного контролю; розвивати навички критичного мислення та емпатії; сприяти розвитку соціальної відповідальності. Просвітницько-розвивальна програма була проведена на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Брала участь 50 студентів першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

За основу просвітницько-розвивальної програми була обрана тренінгова форма роботи – це інтерактивний метод навчання, спрямований на розвиток практичних навичок, знань та зміну поведінки учасників. На відміну від традиційних лекцій, тренінги передбачають активну участь кожного учасника в навчальному процесі. Учасники не просто слухають, а й виконують практичні завдання, обговорюють, діляться досвідом. Завдяки практичній орієнтації, нові знання та навички швидко закріплюються. Практичні вправи та симуляції допомагають учасникам відпрацювати нові моделі поведінки.

Розроблена нами програма складається з 5 блоків, у кожному з яких від 1 до 2 занять за наступною тематикою:

1. «Знайомство учасників».
2. «Індивідуалізм чи колективізм: знаходимо баланс».
3. «Підвищення рівня суб'єктивного контролю на шляху до самовдосконалення».

4. «Зміна негативних смислових стереотипів, які сприяють антисоціальної поведінці, – крок до позитивних змін».

5. «Завершення».

Просвітницько-розвивальна програма

Перше заняття «Знайомство учасників»

1. Самопрезентація.

Шановні учасники тренінгу!

Сьогодні ми об'єдналися, щоб розглянути актуальну проблему – психологічні умови формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей, а також зміну смислових стереотипів, які можуть призводити до антисоціальної поведінки серед них. Я переконана, що кожен з нас має потенціал впливати на цей процес і створювати більш толерантне та безпечне середовище.

2. Привітання та правила тренінгу (10 хвилин).

Спочатку тренер вітається зі студентами. Далі встановлює візуальний контакт з кожним учасником, представляється і коротко розказує про свій досвід. Формулює чітку мету тренінгу, пояснює учасникам, чому їм корисно брати участь у цьому заході і які результати вони отримають.

Після привітання тренер говорить про те, що тренінг триватиме місяць і включатиме дві зустрічі на тиждень. Далі для створення безпечної атмосфери, збільшення залученості та підвищення ефективності роботи тренер пропонує встановити наступні правила: конфіденційність – все, що обговорюється під час тренінгу, залишається в аудиторії; активна участь – просимо всіх бути активними учасниками, висловлювати свої думки та задавати питання; повага – ставитися з повагою один до одного, незалежно від відмінностей; пунктуальність – починаємо і закінчуємо заняття вчасно; вимкнення телефонів – для максимальної концентрації на тренінгу просимо вимкнути або перевести телефони в беззвучний режим; відкритість до нового – бути готовими до експериментів та нових ідей. Далі тренер пропонує учасникам групи доповнити ці правила.

3. Знайомство учасників. Інтерв'ю (15-20 хвилин).

Так як студенти в даній тренінговій групі вже знають поіменно один одного, їм пропонується стати по колу та розділитися на пари. Учасників можна розподілити випадковим чином або за певними критеріями. Кожній парі пропонується провести інтерв'ю за певними питаннями, які можуть бути відкритими або закритими. Після закінчення інтерв'ю учасники міняються ролями. Після вправи кожен учасник представляє свого партнера.

4. Розвиток групової згуртованості. Мозаїка досвіду (15-20 хвилин).

Для створення атмосфери довіри та взаєморозуміння, допомоги учасникам дізнатися більше один про одного та виявлення спільних інтересів тренер пропонує студентам розділитися на групи по 5 осіб. Кожна група отримує аркуш паперу і маркери. Їхнє завдання – створити спільну «мозаїку» свого досвіду. Вони можуть малювати символи, які представляють важливі моменти їхнього життя, досягнення, мрії, хобі або просто те, що їх об'єднує. Після завершення малювання кожна група презентує свою «мозаїку» всім присутнім, розповідаючи про її значення. Після презентацій проводиться обговорення, під час якого учасники можуть поділитися своїми враженнями, знайти спільні риси та відмінності.

5. Прощання (10 хвилин).

Мета прощання наприкінці тренінгу – це не просто формальність, це важливий етап, який підводить ризику під проведеною роботою та закріплює отримані знання та навички. Кожен учасник коротко ділиться своїми враженнями від тренінгу, що найбільше запам'яталося, що нового дізнався. Вислухавши всі думки учасників, тренер пропонує розробити ритуал прощання для завершення заняття і зміцнення почуття єдності в групі (Тренер пропонує відзначити один одного бурхливими оплесками за активну участь у тренінгу).

Друге заняття «Індивідуалізм чи колективізм: знаходимо баланс»

1. Привітання та нагадування правил (10 хвилин).

Тренер вітає учасників тренінгу та пропонує розробити ритуал вітання для початку заняття (Учасники сідають у коло, беручись за руки, дивляться сусіду в очі і мовчки посміхаються один одному). Привітання має бути теплим, дружнім та налаштовувати на позитивну роботу. Далі тренер нагадує правила, адже це важливий момент, який допомагає учасникам зрозуміти, як поводитися під час тренінгу, та створити комфортну атмосферу для всіх. Після чого тренер звертає їхню увагу на дошку з темою сьогоднішнього заняття.

2. Теоретичний блок (10 хвилин).

Тренер надає визначення понять що таке індивідуалізм та колективізм. Він звертає увагу студентів на те, що індивідуалізм та колективізм – це два протилежних, але взаємопов'язаних підходи до організації суспільства, які визначають, наскільки важливі інтереси окремої особистості порівняно з інтересами групи. Індивідуалізм підкреслює важливість особистої свободи, самореалізації та досягнення особистих цілей. Індивідуалізм ставить на перше місце права людини та її свободу вибору. Колективізм підкреслює важливість групи, спільноти, сім'ї та соціальних зв'язків. Інтереси групи ставляться вище за інтереси окремої особистості. Індивідуалізм та колективізм не є протилежностями, а скоріше доповнюють один одного. Збалансований підхід, який враховує як інтереси особистості, так і потреби групи, є найбільш ефективним для розвитку суспільства.

3. Розкриття індивідуальних та колективних цінностей. «Колесо цінностей» (15 хвилин).

Тренер пояснює учасникам, що дана вправа допомагає усвідомити свої основні цінності; визначити, які цінності є більш індивідуалістичними, а які – колективістичними; створює основу для подальшого обговорення та розуміння власних мотивацій.

Кожному учаснику дається великий аркуш паперу, на якому він малює коло, розділене на сектори. Кожен сектор позначає певну сферу життя (робота, сім'я, друзі, особистісний розвиток тощо). Учасники записують на маленьких листочках свої основні цінності в кожній сфері життя. Далі вони приклеюють

свої листочки на відповідні сектори кола. Після завершення роботи, учасники обговорюють, які з їхніх цінностей є більш індивідуалістичними, а які – колективістичними. Можна використовувати такі питання: Які цінності пов'язані з вашими особистими досягненнями та свободою? Які цінності пов'язані з вашими відносинами з іншими людьми та належністю до групи? Як ваші цінності впливають на ваше життя та прийняття рішень?

Далі тренер акцентує увагу на те, що виконане завдання допомагає учасникам побачити свої цінності в цілому і зрозуміти їх взаємозв'язки, сприяє усвідомленню власних пріоритетів і мотивацій, дає можливість обмінятися досвідом і поглядами з іншими учасниками, допомагає краще зрозуміти себе та свої потреби.

4. Розв'язання різних ситуацій, що вимагають вибору між індивідуальними та колективними інтересами. Ситуаційна вправа (15 хвилин).

Тренер пояснює, що дана вправа допомагає учасникам усвідомити конфлікт між індивідуальними та колективними інтересами, розвинути навички прийняття рішень в складних ситуаціях, сформуванню розуміння важливості балансу між особистими цілями та цілями групи.

Тренер пропонує учасникам розділитися на невеликі групи по 3-5 осіб. Кожній групі він роздає кілька карток з описами різних ситуацій, де присутній конфлікт між індивідуальними та колективними інтересами (Приклади ситуацій на роботі: проект, який може принести успіх компанії, але вимагає від вас додаткових зусиль і відмови від особистих планів; колеги пропонують скоротити робочий час, але це може негативно вплинути на виконання важливого проекту. Приклади ситуацій у навчальному закладі: ви маєте можливість взяти участь у престижному конкурсі, але це вимагатиме відмови від підготовки до іспиту з іншого предмету; ваша команда має прийняти рішення про розподіл ролей у проекті, але не всі учасники задоволені запропонованими варіантами. Приклади ситуацій у громадському житті: ви можете взяти участь у волонтерській акції, але це відбере у вас час, який ви могли б присвятити своїм хобі; ваша громада стикається з проблемою,

вирішення якої вимагає від кожного мешканця внеску, але не всі готові до цього.).

Кожна група обговорює запропоновані ситуації та намагається знайти оптимальне рішення, зваживши всі «за» і «проти» (Питання для обговорення: Які фактори впливають на прийняття рішення в таких ситуаціях? Які наслідки можуть мати різні рішення? Як досягти балансу між індивідуальними та колективними інтересами? Які цінності є найбільш важливими для вас у таких ситуаціях?).

Кожна група презентує свої рішення та обґрунтування. Вся група обговорює запропоновані рішення, визначає спільні риси та відмінності.

Після обговорення тренер підсумовує, що не завжди легко знайти ідеальне рішення, яке задовольнить усіх; важливо враховувати як свої особисті інтереси, так і інтереси групи; компроміс є невід'ємною частиною будь-якої співпраці; розвиток навичок ефективної комунікації та співпраці допомагає знаходити оптимальні рішення.

5. Прощання (10 хвилин).

Тренер повідомляє про завершення зустрічі, учасникам групи дається можливість висловити свої враження, запитання та пропозиції. Вислухавши всі думки, тренер пропонує учасникам групи виконати домашнє завдання: протягом тижня вести щоденник, записуючи ситуації, з якими ви будете стикатися з вибором між індивідуальними та колективними інтересами. Для кожної ситуації спробуйте відповісти на такі питання: Який вибір я зробив(ла)? Чому я зробив(ла) саме такий вибір? Які були наслідки мого вибору? Чи задоволений(на) я своїм рішенням? Як міг би змінити свою поведінку? Підсумуйте свої спостереження та зробіть висновки про те, як часто ви стикаєтеся з подібними ситуаціями та які фактори впливають на ваш вибір. На наступному занятті ми з вами це обговоримо.

Після цього тренер пропонує завершити заняття їхнім прощальним ритуалом (Тренер пропонує відзначити один одного бурхливими оплесками за активну участь у тренінгу).

Третє заняття «Підвищення рівня суб'єктивного контролю на шляху до самовдосконалення»

1. Привітання та нагадування правил (10 хвилин).

Тренер вітає учасників тренінгу вітальним ритуалом. Учасники сідають у коло, дивляться сусіду в очі і мовчки посміхаються один одному. Далі тренер нагадує правила, адже це важливий момент, який допомагає учасникам зрозуміти, як поводитися під час тренінгу, та створити комфортну атмосферу для всіх. Після чого тренер звертає їхню увагу на дошку з темою сьогоденного заняття.

2. Теоретична частина (10 хвилин).

Тренер розповідає групі, що суб'єктивний контроль – це віра людини в те, що вона може впливати на події свого життя та досягати поставлених цілей. Іншими словами, це відчуття внутрішньої сили та відповідальності за власне життя.

Тренер пояснює студентам, наскільки важливо розвивати самоконтроль. Це має свої позитивні наслідки: підвищується самооцінка (людина вірить у свої сили, їй властиве позитивне ставлення до себе; більшою мотивацією – віра в те, що своїми діями можна змінити життя, стимулює досягнення цілей; кращою адаптацією до стресів – люди з високим рівнем суб'єктивного контролю краще справляються з труднощами та змінами; більшою відповідальністю – вони схильні брати на себе відповідальність за свої вчинки та наслідки.

3. Формування в учасників відчуття власної ефективності та впливу на події свого життя. «Аналіз успіхів» (15 хвилин).

Тренер роздає учасникам аркуш паперу та ручку. Далі він пропонує їм пригадати три найуспішніші події в їхньому житті. Це можуть бути як великі досягнення, так і маленькі перемоги. Для кожної події тренер просить відповісти на такі питання: Що саме сталося? Які конкретні дії я здійснив(ла), щоб досягти цього результату? Які якості або навички мені допомогли? Які перешкоди я подолав(ла)? Які емоції я відчував(ла) під час і після досягнення

мети? Та заповнити відповідну таблицю результатів. Після того, як учасники заповнять таблицю, проводиться групове обговорення. Тренер пропонує студентам поділитися своїми історіями успіху.

Далі тренер підводить підсумок, акцентуючи увагу на тому, що кожен учасник має значний вплив на своє життя і здатний досягати успіхів. Він наголошує на важливість аналізу власних досягнень для підвищення самооцінки та мотивації.

4. Планування цілей (15 хвилин).

Тренер акцентує увагу учасників на тому, що планування цілей допомагає структурувати життя, фокусуватися на важливих речах та відчувати себе більш впевнено у своїх силах.

Тренер пропонує студентам скласти список своїх найважливіших цінностей у житті. Це можуть бути здоров'я, сім'я, кар'єра, особистісний розвиток тощо. Далі сформулювати SMART-цілі: Specific (Конкретні), Measurable (Вимірювані), Achievable (Досяжні), Relevant (Актуальні), Time-bound (Обмежені терміном). Потім розробити план дій, тобто розбити кожен мету на менші, більш здійсненні кроки. Далі тренер пропонує визначити конкретні дії, які студент буде виконувати для досягнення кожного кроку. Встановити дедлайни для кожного кроку та моніторити прогрес (регулярно відстежувати свій прогрес і вносити необхідні корективи в план). Тренер пропонує учасникам святкувати свої досягнення, навіть маленькі.

Потім тренер підводить підсумок, що плануючи свої дії, студенти беруть контроль над своїм життям; конкретні цілі та план дій надають мотивацію для руху вперед; кожен досягнутий крок підтверджує їхню здатність досягати цілей, що підвищує рівень самооцінки; планування допомагає зосередитися на важливих речах і не розпорошувати свої сили.

5. Прощання (10 хвилин).

Тренер повідомляє про завершення зустрічі, учасникам групи дається можливість висловити свої враження, запитання та пропозиції. Вислухавши всі думки, тренер пропонує учасникам групи виконати домашнє завдання:

продовжувати практикувати вправу «Аналіз успіхів» в майбутньому, щоб закріпити навички самоаналізу.

Після цього тренер пропонує завершити заняття їхнім прощальним ритуалом (Тренер пропонує відзначити один одного бурхливими оплесками за активну участь у тренінгу).

Четверте заняття «Зміна негативних смислових стереотипів, які сприяють антисоціальній поведінці, – крок до позитивних змін»

1. Привітання та нагадування правил (10 хвилин).

Тренер вітає учасників тренінгу вітальним ритуалом (Учасники сідають у коло, беручись за руки, дивляться сусіду в очі і мовчки посміхаються один одному). Далі тренер нагадує правила, адже це важливий момент, який допомагає учасникам зрозуміти, як поводитися під час тренінгу, та створити комфортну атмосферу для всіх. Після чого звертає їхню увагу на дошку з темою сьогоднішнього заняття.

2. Теоретична частина (10 хвилин).

Тренер розповідає групі, що це заняття спрямоване на глибоку рефлексію над смисловими стереотипами, які лежать в основі антисоціальної поведінки. Наголошує на тому, що він разом з учасниками дослідить, як ці стереотипи формуються, впливають на їхнє сприйняття та поведінку, і як їх можна змінити.

3. Розбиття стереотипів та зміна негативних смислових установок. «Мозаїка упереджень» (15 хвилин).

Тренер роздає учасникам аркуш паперу та ручку. Далі він пропонує учасникам написати на аркуші паперу 5-7 стереотипів, які вони чули або вірили в них раніше (наприклад: Всі жінки люблять готувати. Усі чоловіки люблять футбол. Всі люди похилого віку – консервативні.). Після цього, тренер просить студентів подумати, звідки вони взяли ці стереотипи (медіа, сім'я, друзі тощо). Потім тренер ділить учасників на невеликі групи та пропонує кожній з них створити на фліпчарті або дошці «мозаїку упереджень». Кожен учасник по черзі записує свій стереотип на окремому

листочку і прикріплює його до загальної картини. Далі тренер пропонує групам обговорити наступні питання: Які емоції викликають ці стереотипи? Як ці стереотипи впливають на наше ставлення до інших людей? Які наслідки можуть мати такі стереотипи для суспільства? Чи є докази, що спростовують ці стереотипи?

Тренер об'єднує всі групи і проводить загальне обговорення.

Підсумовуючи основні ідеї, тренер приходиться до висновку, що дана вправа допомогла студентам усвідомити, що їхні погляди можуть бути засновані на упередженнях.

4. Зміна негативних смислових стереотипів та створення нових наративів (15 хвилин).

Тренер пропонує студентам написати на аркуші паперу кілька негативних стереотипів, які вони чули або використовували самі. Далі він ділить учасників на невеликі групи. Кожній групі пропонує вибрати один зі стереотипів, записаних на дошці, і спробувати створити новий наратив, який би спростував цей стереотип. Наприклад, якщо стереотип звучить: «Всі бездомні – алкоголіки або наркомани», новий наратив міг би бути таким: «Бездомність – це складна соціальна проблема, яка може торкнутися кожного. Багато бездомних людей втратили житло через об'єктивні обставини, такі як втрата роботи або хвороба». Кожна група презентує свій новий наратив решті групи. Після цього тренер пропонує обговорити, як нові наративи відрізняються від старих, які емоції вони викликають і як вони можуть змінити наше сприйняття інших людей і ситуацій.

Потім тренер підводить підсумок, що зміна стереотипів – це тривалий процес, який вимагає постійних зусиль, тому потребує постійної роботи над собою.

5. Прощання (10 хвилин).

Тренер повідомляє про завершення зустрічі, учасникам групи дається можливість висловити свої враження, запитання та пропозиції.. Вислухавши всі думки, тренер пропонує завершити заняття їхнім прощальним ритуалом

(Тренер пропонує відзначити один одного бурхливими оплесками за активну участь у тренінгу).

Задля оцінки ефективності просвітницько-розвивальної програми ми здійснили повторну психологічну діагностику, щоб виявити зміни в її учасників.

3.2. Результати просвітницько-розвивальної роботи зі студентами

На контрольному етапі дослідження було використано діагностичні інструменти: опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК); опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця.

Ми провели аналіз результатів, отриманих до та після впровадження просвітницько-розвивальної програми, спрямованої на змінювання смислових стереотипів та запобігання антисоціальним проявам у поведінці студентів. Повторно методики проводились на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія» з тією ж групою студентів. Повторну діагностику пройшли 50 осіб першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

1) Опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК)

Рівні суб'єктивного контролю показані на рис. 3.1. Аналізуючи отримані результати, можна констатувати, що респондентам з показниками інтернальності, більше 5,5 стенів, властивий високий рівень загального суб'єктивного контролю, суб'єктивного контролю у сфері сімейних відносин, суб'єктивного контролю в галузі досягнень та у сфері міжособистісних відносин. Респондентам з показниками інтернальності, менше 5,5 стенів, властивий низький рівень суб'єктивного контролю в галузі невдач, в галузі виробничих відносин, щодо здоров'я та хвороби.

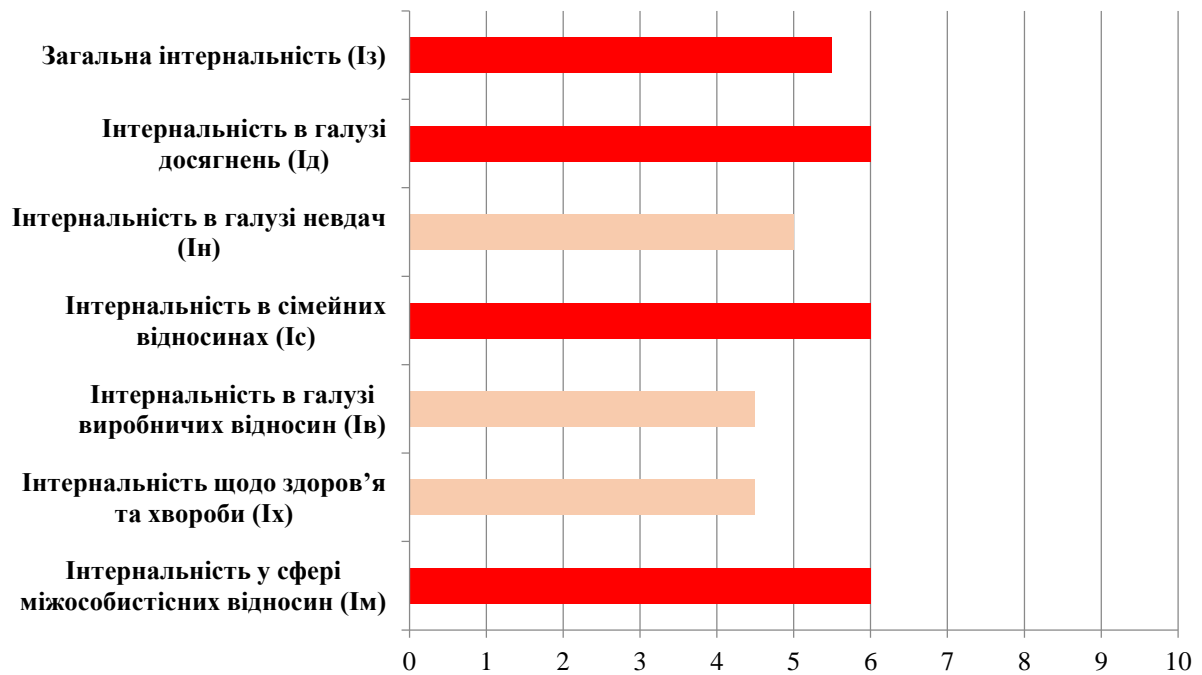

Рис. 3.1. Рівень суб'єктивного контролю студентів

Порівняння кількісних даних показує, що відбулась значна позитивна динаміка майже на всіх рівнях. У студентів підвищився рівень загального суб'єктивного контролю, суб'єктивного контролю в галузі досягнень та у сфері міжособистісних відносин.

2) *Опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця*

Результати проведеного повторного вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму показаний в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Рівень прояву індивідуалізму–колективізму (у %)

Індивідуалізм				Колективізм				Середній показник шкали
*Н	**С	***В	Разом	*Н	**С	***В	Разом	
18	28	20	66	11	13	10	34	108

Примітка. *Н – низький рівень, **С – середній рівень, ***В – високий рівень.

Аналіз емпіричних даних засвідчив, що 66% опитаних студентів виявилися більше індивідуалістами, ніж колективістами.

На основі аналізу отриманих результатів можна зробити висновок про те, що рівень прояву індивідуалізму у студентів зменшився на 4%. Причому, у них спостерігається і зменшення прояву його високого рівня.

Тобто, можна констатувати факт позитивної динаміки після проведення просвітницько-розвивальної роботи. А саме, у студентів спостерігається зменшення надмірного рівня схильності до індивідуалізму та поява віри в те, що у них є можливість контролювати своє життя, що, в свою чергу, продукує відносно високий рівень їхньої «моральної зрілості».

Висновки до розділу 3

Просвітницько-розвивальна робота зі студентами спрямовувалась на формування позитивних цінностей та установок; підвищення рівня суб'єктивного контролю; розвиток навичок критичного мислення та емпатії; сприяння розвитку соціальної відповідальності та зміну негативних смислових стереотипів, які сприяють антисоціальній поведінці. Просвітницько-розвивальна програма була проведена на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Загальна кількість учасників становила 50 студентів 1-го курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

За основу просвітницько-розвивальної програми була обрана тренінгова форма роботи – це інтерактивний метод навчання, спрямований на розвиток практичних навичок, знань та зміну поведінки учасників. На відміну від традиційних лекцій, тренінг передбачав активну участь кожного учасника в навчальному процесі. Студенти не просто слухали, а й виконували практичні завдання, обговорювали, ділилися досвідом.

Для оцінки результатів просвітницько-розвивальної роботи ми повторно застосували ряд діагностичних інструментів: опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд, 1993),

розроблений на основі шкали Дж. Роттера; опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця.

Емпіричні дані підтверджують наявність значної позитивної динаміки за всіма досліджуваними параметрами. А саме, у студентів спостерігається зменшення надмірного рівня схильності до індивідуалізму та поява віри в те, що у них є можливість контролювати своє життя, що, в свою чергу, продукує відносно високий рівень їхньої «моральної зрілості». Щоб досягти ще кращих результатів, необхідно продовжувати проведення просвітницько-розвивальних занять та активно впроваджувати сучасні педагогічні методи.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження психологічних умов формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей дозволяє зробити такі узагальнення.

Проблема правослухняної (законослухняної, правовиконавчої, правомірної, соціально-нормативної) поведінки людини викликає жвавий інтерес серед дослідників із різних областей наукового пізнання. Серед зарубіжних науковців, які вивчали правослухняність особистості, можна виокремити французького соціолога Е. Дюркгейма, який вважав, що правослухняність не є вродженою рисою людини, а формується в процесі соціалізації та інтеграції індивіда в суспільство. Австрійський психолог З. Фрейд розглядав правослухняність як результат внутрішнього конфлікту між бажаннями індивіда та його совістю. Він описував цей конфлікт як боротьбу між ід, его та супер-его. Американський психолог Б. Скіннер розглядав правослухняність особистості крізь призму теорії навчання, зокрема, оперантного кондиціонування. Теорія морального розвитку швейцарського психолога Ж. Піаже допомагає зрозуміти, як розвивається правослухняність. Вона показує, що діти переходять від дотримання правил через страх покарання до більш зрілого розуміння справедливості та соціальної відповідальності. Теорія американського психолога Л. Колберга показує, що правослухняність розвивається разом із моральним судженням. Серед вітчизняних науковців, що розглядали проблему правослухняності особистості, то тут слід звернути увагу на радянського психолога О. Леонтєва, який розглядав правослухняність як тип діяльності, спрямованої на дотримання правових норм. Радянський правознавець В. Кудрявцев вважав, що правослухняність залежить від ряду факторів, таких як: рівень правової культури, ефективність правоохоронної діяльності та рівень життя. Видатна українська психологиня Т. Титаренко розглядала

нормативну поведінку крізь призму вікової динаміки особистісних дисгармоній.

Ми вважаємо, що правослухняна поведінка – це не вроджена риса, а результат складного процесу соціалізації, тобто засвоєнням індивідом правил та норм, встановлених у суспільстві. Вона формується та підтримується в значній мірі саме соціальним середовищем, в якому знаходиться особистість. На формування правослухняної поведінки впливають соціальні і психологічні фактори. До соціальних факторів ми відносимо соціальні норми, соціально-економічні умови, соціальну згуртованість, правову культуру та вплив референтних груп. До психологічних факторів відносяться моральний розвиток особистості, внутрішні регулятори поведінки, мотивація, особистісні характеристики, психологічний клімат, в якому знаходиться особа.

Студентський вік – це той період, коли когнітивні навички зазнають інтенсивного розвитку та закладаються основи для формування правової свідомості та поведінки. Цей процес тісно пов'язаний з особливостями освітнього середовища, яке стимулює пізнавальну активність та сприяє формуванню критичного мислення, що, в свою чергу, дозволяє формувати власну думку щодо правових норм та їхньої ролі у суспільстві.

Формування правослухняної поведінки саме у студентів юридичних спеціальностей є важливою складовою підготовки кваліфікованих фахівців з права. Це зумовлено тим, що саме юристи відіграють ключову роль у забезпеченні законності та правопорядку в суспільстві.

Формування правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей є багатограним процесом, який залежить як від внутрішніх, так і зовнішніх факторів. До внутрішніх факторів ми відносимо внутрішній розвиток особистості та мотивацію. До зовнішніх факторів належить вплив соціального та освітнього середовища, в якому знаходяться студенти.

Діагностичний етап скеровувався метою вивчити психологічних фактори, які обумовлюють становлення правослухняної поведінки у студентів юридичних спеціальностей. Використовувались наступні засоби: методика

«Ціннісні орієнтації» (М. Рокич); методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Колберг); опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю»; методика вивчення схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця; методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права.

Емпіричний етап реалізовано на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Діагностикою було охоплено 50 студентів першого курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право». Контингент студентів Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія» – це особи, віком 15-17 років, з базовою загальною середньою освітою.

Методика М. Рокича дозволила дослідити, які цінності є найважливішими для студентів і як вони впливають на їх поведінку. М. Рокич розробив два списки цінностей: «термінальні» цінності визначають підсумковий, бажаний стан, який відповідає життєво значимій меті суб'єкта; «інструментальні» цінності обумовлюють шляхи досягнення термінальних цінностей.

Проаналізувавши отримані дані термінальних цінностей, можна зробити висновок, що студенти цінують своє здоров'я, як правило, ведуть більш відповідальний спосіб життя, що включає дотримання правил та законів. Вони орієнтовані на розвиток, розуміють, що порушення закону може перешкодити їхнім планам на майбутнє. Студенти передбачають наслідки своїх дій і розуміють, що правопорушення може призвести до негативних наслідків не тільки для них самих, але й для оточуючих.

Проте, студенти менш схильні до співпраці та компромісів, що є важливим для дотримання законів.

Що стосується аналізу інструментальних цінностей, тобто засобів досягнення термінальних цінностей, то можна зробити висновок, що студенти приймають власні рішення, ґрунтуючись на законі та власних моральних

принципах та не піддаються зовнішньому тиску. Вони з повагою ставляться до інших людей та суспільства в цілому, відстоюють свої права та захищають інтереси інших людей, не боячись наслідків. Студенти контролюють свої емоції та імпульси, що допомагає їм уникати необдуманих вчинків, які можуть призвести до порушення закону.

Проте, студенти схильні вважати свої переконання єдино правильними, що може призвести до конфліктів. Їм притаманний низький рівень чуйності, що може свідчити про відсутність емпатії та розуміння потреб інших людей.

Діагностична процедура рівня моральної свідомості показала, що у 50% студентів яскраво виражений конвенціональний рівень морального розвитку. Вираженою є тенденція безконфліктно існувати в певному соціумі, дотримуючись формально і неформально встановлених норм, правил, традицій. Такий рівень моральності не є високим. Моральний вибір таких студентів зорієнтувався на позитивне підкріплення своєї поведінки, рольову позицію «підлеглого», готовність підкорятись правовим вимогам, брати до уваги існування наслідків своєї поведінки відповідно до законодавства, а також у відносинах з іншими суб'єктами.

Прекоконвенціональний рівень було виявлено у 13% студентів. Такі студенти сконцентровані лише на власній точці зору і прагненнях, не налаштовані сприймати відмінні смислові позиції, проявляють меркантилізм і гедонізм.

У 37% досліджуваних зафіксовано постконвенціональний рівень. Особистість на такому рівні моральності скеровується у власному житті самобутніми моральними поняттями і цінностями. Стійкі моральні переконання можуть не повністю узгоджуватись з загальносуспільними цінностями і правилами; у таких випадках особистість приймає моральне рішення з опорою на власні цінності.

Діагностика рівня суб'єктивного контролю дозволила зробити висновок про те, що у студентів, показник інтегральності у яких перевищує 5,5 стевів,

властивий високий рівень суб'єктивного контролю у сфері сімейних відносин. Такі студенти усвідомлюють відповідальність за свою сім'ю.

Студентам з показниками інтегральності, нижчими 5,5 стевів, властивий низький рівень загального суб'єктивного контролю у різних сферах буття.

Це гіпотетично свідчить про нездатність студентів встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між власними діями та їх наслідками. Вони впевнені, що їхні успіхи і невдачі – це випадкові події; такі студенти орієнтовані на допомогу ззовні, ніж на свій потенціал. У разі невдач звинувачують інших та обставини. Характерною є ригідність поведінкових реакцій, діють стереотипно і не здатні до самоконтролю і контролю подій.

Наявність інтернального або екстернального локусу контролю опосередковано впливає на формування правослухняної поведінки молодшої людини. Особи з інтернальним локусом контролю прагнуть дотримуватись власних переконань, які стосуються правових норм, у тому числі. Особи з екстернальним локусом контролю уникають власної відповідальності за події і наслідки своєї активності в соціумі. Саме такі індивіди за певних обставин можуть стати на протиправний шлях.

Результати діагностики схильності особистості до індивідуалізму–колективізму показали, що значна частина студентів (70%) виявилися більше індивідуалістами, ніж колективістами. Можливим є припущення, що саме цим студентам здебільшого притаманний соціально-нормативний конформізм, тому вони легко підкоряються соціальним нормам і будуть їх дотримуватися, за умови, що такі норми будуть спрямовані на підтримку тих уявлень, що становлять для них основу індивідуального світогляду. Проте надмірний прояв індивідуалізму може призвести до зневаги оточуючих та існуючих моральних і навіть правових норм.

Методика Д. Безносова для діагностики суб'єктивних ставлень до права допомогла нам зробити висновок про те, що ставлення до права студентів Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету

«Одеська юридична академія» в основному є адекватним за винятком того, що вони в деякій мірі дещо перебільшують його значення у житті громадян.

Просвітницько-розвивальна робота зі студентами спрямовувалась на формування позитивних цінностей та установок; підвищення рівня суб'єктивного контролю; розвиток навичок критичного мислення та емпатії; сприяння розвитку соціальної відповідальності та зміну негативних смислових стереотипів, які сприяють антисоціальній поведінці. Просвітницько-розвивальна програма була проведена на базі Криворізького юридичного фахового коледжу Національного університету «Одеська юридична академія». Загальна кількість учасників становила 50 студентів 1-го курсу освітньо-кваліфікаційного рівня «фаховий молодший бакалавр», галузь знань 081 «Право».

За основу просвітницько-розвивальної програми була обрана тренінгова форма роботи – це інтерактивний метод навчання, спрямований на розвиток практичних навичок, знань та зміну поведінки учасників. На відміну від традиційних лекцій, тренінг передбачав активну участь кожного учасника в навчальному процесі. Студенти не просто слухали, а й виконували практичні завдання, обговорювали, ділилися досвідом.

Для оцінки результатів просвітницько-розвивальної роботи ми повторно застосували ряд діагностичних інструментів: опитувальник «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК) (Е. Бажин, Є. Голинкіна, А. Еткінд, 1993), розроблений на основі шкали Дж. Роттера; опитувальник вияву схильності особистості до індивідуалізму – колективізму (ІК) С. Гарькавця.

Емпіричні дані підтверджують наявність значної позитивної динаміки за всіма досліджуваними параметрами. А саме, у студентів спостерігається зменшення надмірного рівня схильності до індивідуалізму та поява віри в те, що у них є можливість контролювати своє життя, що, в свою чергу, продукує відносно високий рівень їхньої «моральної зрілості». Щоб досягти ще кращих результатів, необхідно продовжувати проведення просвітницько-розвивальних занять та активно впроваджувати сучасні педагогічні методи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авер'янова Г., Москаленко В. Особливості економічної соціалізації молоді в умовах трансформації українського суспільства. *Практична психологія та соціальна робота*, 2004. №7. С. 49-55.
2. Анциферова Л.І. Зв'язок моральної свідомості з моральною поведінкою людини (за матеріалами досліджень Л. Колберга та його школи). *Психологічний журнал*, 1999. Т. 20. № 3. С. 5-17. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Дилеми Л. Колберга). *Діагностика емоційно-морального розвитку*. 2002. С.103-112.
3. Бажин Е.Ф., Голинкін Є.А., Еткінд А.М. Метод дослідження рівня суб'єктивного контролю. *Психол. журн.*, 1984. Т. 5. № 3. С. 152-162.
4. Балакірєва О.М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища. *Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання*. 2007. № 13. С. 6-9.
5. Балакірєва О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум. Соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики*, 2002. № 1. С. 32-38.
6. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянська Є.В. *Юридична психологія: Підручник*. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 640 с.
7. Бедь В.В. *Юридична психологія: навч. Посібник*. В.В. Бедь. Київ: Каравела; Львів: Новий світ – 2000, Магнолія плюс, 2003. 376 с.
8. Бенько Л. Нормативна і девіантна поведінка особистості в умовах соціалізації. *Соціальна психологія*, 2006. №5. С. 64-69.
9. Борець Ю.В. Психологічні особливості громадянської компетентності майбутніх фахівців соціономічного профілю [Рукопис] : дис.... канд. психол. наук: 19.00.05. Ю.В. Борець ; наук. кер. В.Г. Панок; Чернігівськ. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2016. 238 с. : табл. Бібліогр.: с. 82.
10. Боришевський М.І. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Збірник наук.*

праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. С.Д. Максименка. Київ, 2003, т. V., Ч. 5. С. 34-42.

11. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади. Київ, 2005. 492 с.

12. Васютинський В.О. Психологічна правда про індивідуалізм і колективізм : монографія. В.О. Васютинський; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2016. 138 с.

13. Вебер М. Свобода і примус у правових спільнотах. Вебер М. *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*. Київ: Основи, 1998. С. 83-86.

14. Гавриловська К.П. Психологічні механізми нормативно-правової регуляції поведінки особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». К.П. Гавриловська. Київ, 2008. 18 с.

15. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: [монографія]. С.О. Гарькавець. Луганськ: вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.

16. Гарькавець С.О. Соціально-нормативна поведінка особистості та її мотивація. С.О. Гарькавець. Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. №1(21). С. 67-78.

17. Головченко В. Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України*. 2006. № 4. С. 100-103.

18. Дзьобань О.П. До питання про місце правового виховання в сучасному українському суспільстві. О.П. Дзьобань. *Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовтня 2007 р. редкол. : Ю.П. Битяк, І.В. Яковюк, Г.В. Чапала. Харків : Право, 2007. С. 66-69.

19. Дідук І. Становлення правової свідомості особистості в сучасних соціокультурних умовах. *Соціальна психологія. Український науковий журнал*, 2006. № 6. С. 105-114.
20. Дуткевич Т. Загальна психологія. Теоретичний курс. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 388 с.
21. Енциклопедія освіти ; гол. ред.. В.Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
22. Загальна психологія: Хрестоматія. Долинська Л.В., Скрипченко О.В., Огороднійчук З.В. Вид-во «Каравела». Київ, 2023. 640 с.
23. Зарубіжна соціологія (XX - початок XXI ст.) : хрестоматія ; відп. ред. В.Г. Городяненко : Вид-во ДНУ, 2009. 656 с.
24. Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби : [метод. рек.] ; авт.-упор.: В.М. Горленко, В.Д. Острова, Н.В. Сосновенко, І.І. Ткачук ; за заг. ред. В.Г. Панка. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 106 с.
25. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. 400 с.
26. Зубрицька О.В. Соціокультурна характеристика інститутів сім'ї та ювенальної юстиції. Порівняльно-аналітичне право, 2016. № 6. С. 311-313.
27. Зубрицький В.В. Внутрішня основа правослухняної поведінки. *Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26–27 грудня 2014 р.). Запоріжжя: Істина, 2014. С. 13-14.
28. Зубрицький В.В. Єдність внутрішніх і зовнішніх соціально-правових норм у правослухняній поведінці. *Законодавство України: недоліки, проблеми систематизації та перспективи розвитку*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Херсон, 13–14 лютого 2015 р.). С. 22-25.
29. Зубрицький В.В. Соціально-моральні засади правослухняної поведінки: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата

юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Зубрицький Віктор Васильович. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 20 с.

30. Кацавець Р.С. Юридична психологія. Навч. посіб. 2-ге вид., доповн. Київ : Алерта, 2019. 150 с.

31. Когус Г.В. Особливості пошуку сенсу життя в студентські роки. Проблеми заг. та пед. психол.:Зб. наук. праць Ін-ту психол. ім. Г.С. Костюка АПН України. За ред. Максименка С.Д. Т. V. Ч. 5. Київ, 2003. С. 165-169.

32. Коломійцев О.А. Соціально-психологічні чинники формування правової поведінки молоді [Текст] : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.05. Коломійцев Олександр Анатолійович ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 20 с.

33. Коломійцев О.А. Соціально-психологічні чинники формування правової поведінки молоді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 . Коломійцев Олександр Анатолійович. Луганськ, 2006. 166 с.

34. Кононенко С.В. Методологічні підходи розроблення психолого-педагогічних аспектів розвитку правосвідомості майбутніх фахівців юридичного профілю. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 32 (71) № 1 2021. С. 147-151.

35. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. За заг. ред. М.С. Корольчука. Київ : Ельга, Ніка-центр, 2014. 400 с.

36. Максименко С.Д. Психологія особистості: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.]. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. 296 с.

37. Марцева Л.А. Педагогіка і психологія вищої школи : навч. посіб. Л.А. Марцева. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. 150 с.

38. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]. В.В. Москаленко. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

39. Мухіна Г.В. Юридична психологія : навчально-методичний посібник. Г.В. Мухіна ; за заг. ред. В.М. Бесчастного. Київ: ВД «Дакор», 2019. 236 с.
40. Панченко Л.М. Формування ціннісних орієнтацій молоді в період системної трансформації українського суспільства. Автореф. дис. ...канд. філософ. наук. К., 2003. 18 с.
41. Петрович З.З. Вплив моралі на правосвідомість особи: філософсько-правовий вимір. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична, 2013. Вип. 4. С. 496-505.
42. Пилат Н.І. Соціальна ідентичність особистості як чинник вибору стилю поведінки в конфлікті: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. Київ, 2004. 20 с.
43. Піаже Ж. Вибрані психологічні праці. Жан Піаже; перекл. з англ. та фр.: А.М. П'ятигорський, Л.С. Іллінська, В. Ф. Пустарнакова (з фр.).
44. Попович Е.М. Психологічні умови морального розвитку учнів професійно-технічних навчальних закладів [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Попович Евеліна Михайлівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 22 с.
45. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
46. Психодіагностика особистості підлітка: Навчальний посібник із психологічної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей. За ред. О.Д. Кравченко, В.Ф. Моргуна. Полтава, 2008. 118 с.
47. Психологічна енциклопедія; автор-упорядник О.М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 423 с.
48. Психологія особистості: Словник-довідник [за ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко]. Київ : Рута, 2001. 320 с.
49. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. Одеса, 2009. 575 с.

50. Рокич М. Природа людських цінностей. Вільна преса, 1973. № 5. С. 43-48.
51. Сабліна Н.В. Особистісні чинники адаптації до навчання студентів медичного коледжу: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2019. 219 с.
52. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості: Автореф. дис. ...доктора. психол. наук. Київ, 2005. 32 с.
53. Совість. Психологіс. *Енциклопедія практичної психології*. URL: <http://psychologis.com.ua/sovest-1.htm>.
54. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ: Либідь, 2003. 376 с.
55. Ткач Т.В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: [монографія]. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Київ : Запоріжжя, 2008. 272 с.
56. Третяченко В.В. Психологія правослухняної та протиправної поведінки особистості в умовах трансформації українського суспільства : [монографія]. Третяченко В.В., Гарькавець С.О., Коломійцев О.А. Луганськ: Знання, 2008. 344 с.
57. Туркот Т.І., Коновал О.А. Педагогіка та психологія вищої школи. Видавництво КНУ, 2020. 466 с.
58. Фройд З. Я та ВОНО. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб.: за ред. акад. НАН України. Л.В. Губернського. Київ: Знання, 2009. С. 293-302.
59. Шепітько В.Ю. Юридична психологія : підручник / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2019. 288 с.
60. Юридична психологія: метод. рек. з навч. дисц. Уклад.: І.С. Загурська. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2021. 49 с.
61. Юридична психологія: Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 240 с.

62. Ямницький В.М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці : дис... д-ра психол. наук: 19.00.07. Вадим Маркович Ямницький. Київ, 2005. 409 с.

63. Durkheim Émile. The Rules of Sociological Method, Preface to the Second Edition, trans. W.D.Halls, The Free Press, 1982. p.45.

64. Eisenberg N. Empathy and sympathy: brief review of the concept and empirical literature. N. Eisenberg. *Antropozoos*. 1988. №2. P. 15-17.

65. Lind E.A., Tyler T.R. The social psychology of procedural justice. E.A. Lind, T.R. Tyler. N. Y., 1988. P. 79-89.

66. Kohlberg L. Stage and sequence: The cognitive-developmental approach to socialization. Chicago: Rand McNally, 1969. P. 347-480.

67. Rawls J. Distributive Justice. J. Rawls. P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), *Philosophy, Politics, and Society*. Third Series. London: Blackwell; New York : Barnes & Noble, 1967. P. 58-82.

68. Triandis H. C. Converging measurement of horizontal and vertical individualism and collectivism. Triandis, H. C., Gelfland, M. J. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. № 74. P. 118-128.

69. Tyler T.R. Procedural justice, identity and deference to the law: what shapes rule-following in a period of transition? T.R. Tyler. *Australian Journal of Psychology*. 2009. V. 61. P. 32-39.

70. Wenzel M. Justice and identity: the significance of inclusion for perceptions of entitlement and the justice motive. M. Wenzel. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2000. V. 26. P. 157-176.